

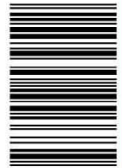
Yazılı ürünler, bir şişe içerisinde denize bırakılmış notlar gibidir. Herkes, bu yazıların birilerine ulaşacağına, hiç tanımadığı kişilerin yazıdaki bilgilerden haberdar olacağına dair umutlar taşır. Bundan olsa gerek yazıya olan rağbet dünyadaki en kadim ama en güncel gelenektir. Bu çalışma da hem ulaşılan kaynakları değerlendirmek hem de onlardan gerek günümüzde gerekse sonrasında birilerinin haberdar olmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Çalışmanın konusu Türkçe tıptır. Türkçe tıp alanında yapılan araştırmaların künyeleri kitaplar oluştursa da bu alanda incelenmeyi bekleyen pek çok konu daha bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı da editörlüğünü yaptıktan onur ve gurur duyduğumuz bu kitap kapsamında ele alınmıştır.

Türk Lehçelerinde Tıp

(Tarih, Metinler, Uygulamalar, Terimler)

Editör

Doç. Dr. Meryem ARSLAN

SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK
İstanbul Cad. İstanbul Caddesi No. 48/48
İSKİTİLER 06070 ANKARA
TELEFON 312 667
soncagayincilik@gmail.com
www.soncagayincilik.com.tr

TEŞHİS İNME doktor SARGI طب سыздауық
сырқат tedavi ur felç igne intaniye терimler
OT el verme HALK tabip tıbb طب شامان
çıkma ilaç bitki HACAMAT ATEŞ metin aypy
RÖNTGEN otaçı derman sara خسته TEŞHİS İNME
doktor SARGI طب سыздауық сырқат tedavi ur
felç TİP dahiliye HEKİMLİK cerrah TİP dahiliye
igne HEKİMLİK cerrah TİP igne TEŞHİS İNME
terimler OT el verme HALK tabip tıbb طب شامان

LEHÇELERİNDE

TIP

çıkma ilaç bitki intaniye HACAMAT ATEŞ metin
ATEŞ cerrah TİP igne TEŞHİS İNME doktor SARGI طب سыздауық
сырқат tedavi igne intaniye
terimler OT el verme HALK tabip tıbb طب
çıkma ilaç bitki HACAMAT ATEŞ metin
(Tarih, Metinler, Uygulamalar, Terimler)

İNME doktor SARGI طب سыздауық сырқат
tedavi ur felç TİP dahiliye HEKİMLİK cerrah TİP
dahiliye igne HEKİMLİK cerrah sara خسته TEŞHİS
İNME terimler OT el verme HALK tabip tıbb
طبيب شامان çıkma ilaç bitki intaniye HACAMAT ATEŞ metin
ateş cerrah sara خسته TEŞHİS İNME terimler
SARGI طب سыздауық сырқат tedavi ur felç TİP
dahiliye TEŞHİS İNME doktor SARGI طب سыздауық
сырқат tedavi ur felç İGNE intaniye terimler
OT el verme HALK ağrı tıbb شامان çıkma
ilaç bitki HACAMAT ATEŞ metin aypy RÖNTGEN
otaçı derman SARA TEŞHİS İNME doktor
SARGI طب سыздауық сырқат tedavi ur felç TİP
dahiliye TEŞHİS İNME doktor SARGI طب سыздауық
dahiliye TEŞHİS İNME doktor SARGI طب سыздауық

HEKİMLİK cerrah sara خسته TEŞHİS İNME terimler
OT el verme HALK tabip tıbb طب شامان
çıkma ilaç bitki intaniye hacamat ATEŞ metin
aypy RÖNTGEN otaçı derman sara خسته terimler
OT el verme HALK tıbb طب شامان
çıkma ilaç bitki intaniye HACAMAT ateş metin
aypy RÖNTGEN otaçı derman sara خسته TEŞHİS

TÜRK
LEHÇELERİNDE
TIP ÜZERİNE
(Tarih, Metinler,
Uygulamalar,
Terimler)

Editör
Doç. Dr. Meryem ARSLAN

Kitabın Adı : TÜRK LEHÇELERİNDE TIP ÜZERİNE
(Tarih, Metinler, Uygulamalar, Terimler)
Editör/ Yazar : Doç. Dr. Meryem ARSLAN

1. Baskı : Eylül 2022 ANKARA
Yayın Yönetmeni : Sinem ZORLU
ISBN : 978-625-8227-06-2
Yayın No. : 1706

© Doç. Dr. Meryem ARSLAN

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir. Ayrıca kitapta yer alan her bölüm/makalenin yasal/akademik sorumluluğu yazarına aittir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

Tarihî Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerinde Eşyalarla İlgili Söz Varlığı Denemesi

Filiz Meltem ERDEM UÇAR*

Giriş

“Türlü amaçlarla kullanılan, insan yapısı, taşınabilir cansız nesnelere” (GTS) olarak tanımlanabilen eşya (< Ar. aşyā’), Arapça /şy’/ kökünden gelip şey’ “şey, nesne” kelimesinin ef’âl kalıbındaki çokluk biçimidir (Tietze 2, 2016: 656). Etimolojik olarak “dışımızda var olan şey, önümüze ve/veya karşımıza yerleştirilmiş göze görünen, duyuları etkileyen şey” anlamını taşıyan eşyalar, var oluş ve ele alınış biçimlerine göre birbirinden farklı pek çok şekilde açıklanabilir. İşlevsel bir anlam taşıyan eşyalar, gördükleri iş ve sağladıkları hizmet açısından ihtiyaçları karşılayan, insanın dış dünyaya etkisini, dış dünyaya uzantısını, dışı açılımını ve genişlemesini sağlayan bir araç durumundadır. Bir iletişim sistemi içinde değerlendirildiğinde ise eşyalar, kişisel ya da sosyal bir mesaj, bu mesajın taşıyıcısı, hatta insanın gözünde taşıdığı değere ya da anlama göre mesajın konusu da olabilmektedir (Bilgin, 2011: 24-25).

İnsanın var oluş serüveninin hemen başında, temel ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla ortaya çıkan ve ait olduğu toplumun maddi kültür varlığının kayda değer bir bölümünü oluşturan eşyalar, aynı zamanda o toplumun siyasi, sosyal ve kültürel tarihine ışık tutan önemli verileri konumundadır. Miodownik (2019: 6), eşyaların biçimleri ve yapıldıkları malzemelerin uygarlık tarihinin sınıflandırılmasında etkin bir yere sahip olduğunu, insan varlığının her yeni döneminin Taş Çağı, Tunç Çağı, Demir Çağı gibi örneklerde de görüldüğü üzere yeni bir malzeme ile başladığını ifade eder. Eski çağlardaki el ustalığını yansıtan aletlerden modern zamanlardaki teknoloji ürünlerine kadar hayatımızın her safhasına giren eşyaların isimleri, kültür tarihinin olduğu kadar söz varlığı çalışmalarının da araştırma konusu hâline gelmiştir (Öner, 2018: 841).

Filoloji ve dil bilimi çalışmalarında, bir dilin kelimeleri, terimleri, yabancı dilden alınmış öğeleri, atasözleri, deyimleri, insanlar arasındaki ilişkilerde kullanılması gelenek olmuş kalıp sözleri ve kalıplaşmış birtakım özdeyişleri, bir bütün olarak söz varlığı adı altında ele alınır. Bir dilin ait olduğu toplumun yaşam tarzının, maddi ve manevi kültürünün, dünya görüşünün, tarih boyunca geçirdiği çeşitli evrelerinin ve başka toplumlarla kurduğu ilişkilerinin yansıtıcısı olması, söz varlığı çalışmalarının önemini daha da artırmaktadır (Aksan, 1998: 14; 2006: 13). Sağlık gibi her dönem güncelliğini koruyup tüm insanlığı ilgilendiren geniş kapsamlı bir konuda yazılmaları sebebiyle söz varlığı açısından Türk dili araştırmaları için zengin bir kaynak niteliğinde olan ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan tıp metinleri, bitki, hayvan, hastalık, ilaç, organ, eşya isimleri gibi pek çok alana dair geniş bir terminolojiye sahiptir. Eski tıp anlayışına dayalı olarak yazılmaları sebebiyle tıp tarihi özellikle de

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 000-0003-4690-4710, filizmeltemerdemucar@gmail.com.

Türk tıbbi yönünden de araştırmacılar için birinci derecede malzeme niteliği taşımaktadır (Önler, 1998: 157).

Bu amaç doğrultusunda ve bir dilin anlam yapısını, anlatım gücünü ortaya koyabilmenin en doğru yolunun o dilin kavramlar dünyasını incelemek olduğu (Aksan 1998: 37) düşüncesinden hareketle çalışmamızın konusunu tarihî Oğuz Türkçesiyle kaleme alınmış tıp metinlerinde geçen eşyaların isimleri oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri, Türkçenin Anadolu'da bağımsız bir yazı dili olmasından sonra telif ve tercüme yoluyla kaleme alınmış tarihî tıp metinleri üzerine yapılan müstakil yayınlardan, yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarından elde edilmiştir. Seçilen metinlerin Oğuz Türkçesinin oturmuş bir yazı dili olarak kullanılmaya başladığı 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönemlerini yansıtır nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın amacı, Anadolu'da yazılmış tüm tıp metinlerindeki eşya isimlerini eksiksiz olarak ortaya koymak değil, bu metinlerin söz konusu alanla ilgili söz varlığı üzerine genel bir fikir vermektir.

Çalışmamızda, taranan metinlerden tespit edilen eşya isimleri, işlevlerine göre İlaç Yapımında Kullanılan Eşyalar, İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar ve Diğer Eşyalar olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Başlıklar altında madde başı olarak verilen isimler, alfabetik olarak sıralanmıştır. Her madde altında, sırasıyla ilgili ismin taranan metinlerde kullanıldığı anlamı, kökeni, yapısal özellikleri hakkında bilgiler ve o ismin içinde geçtiği örnek cümleler verilmiştir. Örnek cümleler, ait olduğu metnin yazıldığı yüzyıla göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Yapı ile ilgili açıklamalarda, eklerin verilen işlevlerinin söz konusu kelime bağlamında olmasına dikkat edilmiştir. Eşya isimlerinin köken, yapı ve anlamlarının açıklanmasında Clauson (1972), Tietze (2016), Tietze (2018), Tietze (2019), Eren (1999), Gülensoy (2007), Ercilasun ve Akkoyunlu (2014), Redhouse (2011), Güncel Türkçe Sözlük (GTS), Kubbealtı Lugati (KL), Centre National de Ressources Textu elles et Lexicales (CNRTL)¹¹, Merriam-Webster An Encyclopædia Britannica Company (WebsDict)¹² gibi basılı veya dijital yayın ve sözlükler ile metnin konu olduğu çalışmalarda açıklamalardan yararlanılmıştır. Eşya isimleri ve bu isimlerin geçtiği cümlelerin yazımında, alıntılı olduğu yayınların imlasına sadık kalınıp herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

0.1. Anadolu'da Türk Tıbbının Tarihî Gelişimi (13-19. Yüzyıllar)

11-13. yüzyıllar arasında Batı Türkistan'dan Horasan ve Anadolu'ya yapılan Oğuz göçleri, 1040 yılında Horasan'da Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu, 1071 Malazgirt Savaşı ile de 1077 yılında Anadolu'da bağımsız bir Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu sağlamıştır. Bu iki coğrafyada Selçuklu ailesinin yönetiminde Oğuz Türklerinin bağımsız birer devlet kurmaları, Oğuz Türkçesine dayalı bir yazı dilinin oluşması sonucunu doğurmuştur. 6. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar yalnızca bir konuşma dili olarak çeşitli Türk dillerinin bünyesinde varlığını sürdüren Oğuz Türkçesi, söz konusu

¹¹ Fransızcanın etimoloji sözlüğü.

¹² İngilizcenin etimoloji sözlüğü.

coğrafyadaki siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler neticesinde 13. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bağımsız bir yazı dili olma yolunda büyük adımlar atmaya başlamıştır (Korkmaz, 2013: 81-87).

13-14. yüzyıllar, Oğuzların Anadolu'yu han, hamam, mescit, medrese cami, köprü gibi somut kültürel miraslarla donattıkları yıllardır. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarları, bilim ve edebiyata meraklı olup bilim adamlarını himaye etmişlerdir. Bu yıllarda Oğuz Türkçesi, gerek telif gerekse tercüme eserlerle hızlı bir şekilde yazı dili olmayı başarmıştır. İlk 150 yıllık dönemde sultan ve devlet adamlarının teşvikiyle Anadolu'da yazılan eserlerin büyük çoğunluğu felsefe, tıp, astronomi gibi pozitif bilimler alanında olmuştur. Bu durum, iş ve sanat hayatında bilimden faydalanılması, bilimin işe dönüştürülmesi anlayışının ön plana çıkmasıyla da açıklanabilir (Karasoy, 2009: 7; Bayat, 2010: 265, 275-279). O dönemden günümüze ulaşan ve sayıları da oldukça sınırlı olan edebî ve tarihî eserler, münşeat mecmuaları gibi kaynaklar, Selçuklu dönemi Anadolu'sunda tıbbi alanda büyük ilerlemeler kaydedildiğini, şehirlerde mesleğini icra ederken aynı zamanda önemli eserler vermiş pek çok hekimin¹³ olduğunu göstermektedir. Özellikle II. Kılıçarslan ve Alâeddîn Keykûbâd döneminde Anadolu'ya davet edilen bilim adamları arasında çok sayıda hekim olduğu bilinmektedir. Yazma eser kütüphanelerinde, Sivas, Erzincan, Konya ve Aksaray'daki hekimlerin istinsah edilmiş eserlerinin bulunması, buradaki canlı bilimsel hayatın göstergesidir (Bayat, 2010: 275). Anadolu Selçukluları döneminde Türkler arasında tıp biliminin geliştiği, o dönemden kalma sağlık kurumlarının¹⁴ çokluğundan da anlaşılmaktadır (Kahya, 2004: 75; Gürlek, 2015: 39). Anadolu Selçuklu tıbbının en önemli yönlerinden biri, belki de en önemlisi tıp dilinin Türkçeleştirilmeye başlaması ve ilk Türkçe eserlerin kaleme alınmasıdır. Bu yönelim, 1233 civarında Harezmi'den Anadolu'ya gelen Hekim Bereket'in Arapça yazdığı Tuhfe-i Mübârizî adlı eserini Türkçeye tercüme etmesiyle başlayıp Beylikler döneminde yazılan eserlerle devam etmiştir (Bayat, 2010: 279).

Türkçenin bilim dili, resmî ve edebî dil olarak öne çıktığı Beylikler döneminde, saraylarda Oğuz Türkçesi temelinde dil, edebiyat, düşünce, bilim ve kültür hayatı açısından yeni bir dönem başlamış, kısa sürede telif, tercüme ve uyarlama yolları ile çok sayıda eser meydana getirilmiştir (Korkmaz, 2013: 89). Bilim adamları ve sanatçıları teşvik için birbirleriyle yarışan Germiyan, Aydın, Candar ve Osman oğulları adına pek çok tıbbi eser kaleme alınmıştır. Mümkün olduğu kadar sade ve kolay anlaşılır bir Türkçeyle kaleme alınan bu

¹³ Hekim Bereket, Ekmeleddîn Müeyyed el-Nahçuvânî, Ebû Bekr bin el-Zekî el-Mutatabbib el-Konevî, Gazanfer Tebrizî, Hubeyş bin İbrahim et-Tiflîsî, Necmüddîn-i Nahçuvânî, Abdullah Sivasî, Ali Sivasî, Tâcüddîn Bulgarî, Muhezzibiddin bin Hubel vd. (Bayat 2010: 276-279).

¹⁴ Mardin Necmeddin İlgazi Mâristânî (1108-22), Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Mâristânî (1206), Sivas İzeddin Keykâvus Dârüssihhası (1217), Divriği Turan Melek Dârüşşifâsı (1228), Konya ve Aksaray Dârüşşifâları, Çankırı Cemâleddin Ferruh Dârülâlfîyesi (1235), Tokat Mu'înuddin Süleyman Dârüşşifâsı (1255-75), Kastamonu Ali bin Süleyman Mâristânî (1272), Amasya Anber bin Abdullah Dârüşşifâsı (1308-09) (Bayat 2010: 269-274).

eserlerde de Türkçeye tercüme edilmiş Arapça eserlerde de Arapça, Farsça, Yunanca tıbbi terimler yanında Türkçeleri de kullanılmaya başlamıştır (Bayat, 2010: 280-281)¹⁵.

Gerek Anadolu Selçukluları gerekse Beylikler döneminde, genel olarak İslam dünyasında geçerli olan klasik tıp sistemi benimsenmiştir. Başlangıçta bitkisel ilaçlarla yapılan tedaviler, sonraları hayvansal ve madenî/inorganik ilaçlarla da yapılmaya başlamıştır. Klasik tıp esaslarına uygun olarak tedavilerin temeli, dört unsur, dört hılt ve dört mizaç teorisi üzerine kurulmuştur¹⁶. Hekimler, eserlerinde günümüzdeki koruyucu hekimlik anlayışına da uygun olarak hastalanmadan önce sağlığın nasıl korunması gerektiği, beslenme alışkanlıkları gibi konular üzerine bilgiler vermiş, bu bilgiler zaman zaman hadislerle de desteklenmiştir (Kahya, 2004: 76).

Osmanlı Beyliği'nin 15. yüzyıl ortalarında Anadolu'da birliği sağlaması ve Fatih Sultan Mehmet'in takip ettiği siyaset, kültür ve bilim politikası sayesinde İstanbul, kültür ve bilimde ileri durumdaki Kahire, Şam, Bağdat, Tebriz, Semerkand ve Buhara'nın yerini alarak Türk-İslam dünyasında bilim ve sanat merkezi (dâru'l-ilm) hâline gelmiştir (Bayat, 2010: 297). Bilim adamları ve şairlere gösterilen ilgi dolayısıyla Anadolu dışında İran'dan ve Orta Asya'daki diğer ülkelerden bile bu yeni kültür merkezine doğru bir göç hareketi başlamıştır (Korkmaz, 2013: 110).

Klasik dönem Osmanlı tıbbı (1450-1730), Anadolu Selçuklu tıbbi gelenekleri ile dönemin kültür merkezleri olan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen bilim adamlarının da etkisiyle başlangıçta tıbbi problemlerin çözümünde İslam tıbbından yararlanmış, Rönesans sonrası Avrupa'da gerçekleşen büyük tıbbi gelişmeleri uzaktan takip etmiş, daha sonra Avrupa'dan tercüme edilen tıbbi eserleri benimseyerek İslam tıbbi geleneğinden Batı tıbbına yönelmiştir (Bayat, 2010: 297-298).

Osmanlı Devleti'nde hekim yetiştiren ilk tıp kurumu Kanuni Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Külliyesi'dir (1556). Külliye de aklı (felsefi, tabii) ve naklî (dinî, edebî) bilimlerin tahsili için dört medrese, dârülhadîs, bağımsız tıp eğitiminin verildiği Süleymaniye Tıp Medresesi, Süleymaniye Dârüüşşifâsı ve eczahane bulunmaktadır (Bayat, 2010: 298). Bu dönemde pek çok hekim yetişmiş olup bir kısmının, dönemin tıbbi zenginliğinin günümüze taşıyıcısı durumunda olan eserleri de bulunmaktadır¹⁷. Osmanlı döneminde sağlık

¹⁵ Şirvânî Mehmed bin Mahmûd, Menteşe oğlu İlyas Bey adına İlyâsiyye, Germiyan oğlu Ya'kûb bey adına Ya'kûbiyye, Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed adına Sultâniyye, II. Murad adına Tuhfe-i Murâdî ve vezirlerinden Timurtaş oğlu Umur Bey adına Ravzatü'l-'İtr adlı eserleri kaleme almıştır (Bayat 2010: 280-281).

¹⁶ Hıltlar için bk. Erdem Uçar, Filiz Meltem (2021). "Ahlat-ı Erbaa Teorisi çerçevesinde Özbek Kültüründe Şifalı Bitkiler: 1001 Tıbbiy Hikmet Örneği". Geçmişten Günümüze Türk Tıbbı (Tarih, Metinler, Uygulamalar, Terim ve Terimlerin Türkçeleştirilmesi) (Ed. Meryem Arslan). Ankara: Sonçağ Yayınları, s. 56-87.

¹⁷ Sabuncuoğlu Şerefeddîn (Akrabâdin (1454), Cerrâhiyetü'l-Hâniye (1465), Mücerrebname (1468)) (1386-1468), İbrâhim bin Abdullah (Alâim-i Cerrâhîn) (ö. XVI. yy ilk yarısı), Ahî Çelebi (Risâle-i Hasâtü'l-Kilye, Farsça el-Fevâidü's-Sultâniyye fi'l-Kavâidü't-Tıbbiyye, Türkçe Risâle fi't-Tıb, Mesnevî fi't-Tıb) (ö. 1524), Nidâi (Menâfi ü'n-nâs, el-Dürrü'l-Manzûm/Manzûme fi't-Tıb, Rebî u's-Selâme) (ö. 1567'den sonra), Şirvânî Şemseddîn-i İtâkî (Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesofân) (XVI-XVII. yy), Emîr Çelebi

hizmeti ve tıp eğitimi veren ve dârüşşifâ, şifâhâne, bîmâristân ve 19. yüzyıldan itibaren de hastahâne olarak adlandırılan kurumlar¹⁸, Selçuklularda olduğu gibi bağımsız birer yapı olarak değil, cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hamam, kervansaray gibi üniteleri ihtiva eden külliye'nin bir parçası olarak inşa edilmiştir (Bayat, 2010: 315).

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılda başlayan siyasi gerilemeye paralel olarak bilimsel hayatta da gerileme başlamış, bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. İslam tıbbında klasik eserler kullanılmaya devam etmekle birlikte¹⁹ Avrupa ile temas hâlinde olan veya Avrupa dillerinden birine vakıf olan hekimler, Batı'daki yeni tıp anlayışını temsil eden eserleri tercüme ederek veya bu eserlerden yaptıkları alıntılara kendi yorumlarını ekleyerek tıbbi eserler kaleme almaya başlamışlardır²⁰. Batı'da yazılmış tıp kitaplarını tanıma ve tercüme etme dönemi, 17. yüzyılın ortalarında Sâlih bin Nasrullah'ın (ö. 1669) Paracelsus'un²¹ görüşlerini şerh mahiyetindeki Arapça eserinin Hayâtîzâde Mustafa Feyzî'nin (ö. 1692) damadı Süleyman (ö. 1712) tarafından Tercüme-i

(Seyyid Mehmed) (Enmüzcü't-Tıbb, Neticetü't-Tıbb) (ö. 1648), Zeynelâbidîn bin Halil (Şifâ'u'l-Fu'âd li-Hazreti Sultân Murâd) (ö. 1647), Îsâ (Sakızlı) (Devâu'l-Emrâz, Nizâmü'l-Edviye, Müfredât-ı Îsâ Efendi (Müfredât-ı Tıbb), Risâle-i fi't-Tıbb) (ö. 1649), Sâlih bin Nasrullah (İbn Sellum el-Halebi) (Gâyetü'l-Beyân fi Tedbiri Bedeni'l-İnsân, Gâyetü'l-İtkân fi Tedbiri Bedeni'l-İnsân, Tıbb-ı Cedîdî'l-Kimyâ (Tıbbü'l-Cedîd Ellezi İhtere'ahü Barakelsus), Gâye fi't-Tıbb), Hayâtîzâde Mustafa Feyzî (Resâilü'l-Müşfiye fi Emrâzi'l-Müşkile (Hamse-i Hayâtîzâde)), (ö. 1692), Nûh (Tercüme-i Akrahadin Meliku) (ö. 1707), Şaban Şifâî (Ahmed bin Şaban) (Tedbîrü'l-Mevlîd, Şifâiyye fi't-Tıbb) (ö. 1705), Kâtibzâde Mehmed Refî (İllet-i Sadriye, Evcâu'l-Mefâsil, İllet-i Mesâne, Padzehr-i Anber, Zafu'l-Bâh, Mevâniü'l-Cebel) (ö. 1769), Gevrekzâde Hâfiz Hasan (Durretü'l-Mensûriyye fi Tercümeti'l-Mansûriyye, Neticetü'l-Fikriyye fi Tedbiri Velâdeti'l-Bikriyye, Micennetü't-Tâ'ün ve'l-Vebâ, Risâletü'l-Müsikîyye Mine'd-Devâi'r-Rûhâniyye, Risâle-i Nikris, Aslû'l-Usûl Tercümeti Faslû'l-Füsûl, Düstûrû'l-'Amel fi Tedbiri's-Sihha ve'l-İlel, Risâle-i Tibbiyye, Risâle fi Marazi'l-İskorbüt, Risâle-i Kıyâfetnâme) (ö. 1801) (Bayat 2010: 302-315).

¹⁸ Bursa, Yıldırım Bayezid Dârüşşifâsı (1400), İstanbul, Fatih Dârüşşifâsı (1470), Edirne, II. Bayezid Dârüşşifâsı (1488), Manisa, Hafsa Sultan Dârüşşifâsı (1539), İstanbul, Haseki Dârüşşifâsı (1550), İstanbul, Süleymaniye Dârüşşifâsı (1557), İstanbul, Atik Vâlide Bimârhânesi (1579), İstanbul, Sultan I. Ahmed Dârüşşifâsı (1621) (Bayat 2010: 315-321).

¹⁹ İbnî Sînâ'nın El-Kânûn fi't-Tıbb adlı eseri bu dönemde Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş, yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nda tıp medreselerinde ve hekimlerce el kitabı olarak kullanılmıştır. Eser, 18. yüzyılda Tokatlı Mustafa Efendi tarafından Türkçeye kazandırılmıştır (Kahya, 1987b: 492).

²⁰ Ömer Şifâî (Derviş Ömer Şifâî, Bursevî) (Minhâcü'ş-Şifâî fi Tibbi'l-Kimyâ'î, Minhâcü'ş-Şifâî fi Tibbi'l-Kimyâ'î, Cevherü'l-Ferîd fi Tibbi'l-Cedîd, Ravzatü'n-Necât) (ö. 1742), Ali Münşî (Bidâatü'l-Mübtedî, Tercüme-i Akrahâdîn, Cerrahnâme, Kurâdatü'l-Kimyâ, Risâle-i Pâdzehir, Risâle-i Fevâid-i Narcîl-i Bahrî, Tuhfe-i 'Aliyye, Tercüme-i Zekerîyyâ-i Râzî) (ö. 1733), Abbas Vesîm (Düstûrû'l-Vesîm fi Tibbi'l-Cedîd ve'l-Kadîm (Eski ve Yeni Tıp Konusunda Vesîm'in Kuralları)) (ö. 1760), Suphizâde Abdülazîz (Kıta'ât-ı Nekâve fi Tercümeti Kelimât-i Boerhâve) (ö. 1783), Şânîzâde Mehmed Atâullah (Hamse-i Şânîzâde (Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrihi Âzâü'l-İnsân (anatomi), Usûlüt Tabî'a (fizyoloji), Miyâru'l-Etibbâ (iç hastalıkları), Kanûnü'l-Cerrâhîn (cerrahi) ve Mizânü'l-Edviye (farmakoloji)) (ö. 1826) (Bayat, 2010: 322-326).

²¹ Paracelsus, insan vücudunun yapı ve işlev olarak kimyasal temellere dayandığı tezini savunmuştur. Bu tez, önce büyük bir tepki ile karşılanırsa da 16 ve 17. yüzyıllarda bir hayli taraftar bulmuştur (Kahya, 1987b: 496).

Akrabadin-i Cedîd, tabib Hasan tarafından da Gâyetü'l-Münâ fî Tedbîri'l-Merzâ adıyla tercüme edilmesiyle başlamıştır (Bayat 2010: 321-322).

19. yüzyıl, gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok yönden önemli değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda, 18. yüzyılda gerçekleşen Fransız İhtilali'nin de etkisiyle siyasi ve fikrî gelişmelerin yanı sıra bilim alanında da önemli gelişmeler görülmüştür (Kahya, 1987b: 499). 18. yüzyılda başlayan eğitimdeki yenilik hareketleri, 19 yüzyılda da devam etmiştir. 19. yüzyılın başında, Süleymaniye'de tıp eğitimi devam ederken III. Selim, donanmanın hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla Kasımpaşa'da, öğretim kadrosunda bir hekim ve cerrahın bulunduğu eğitim hastahânesi ile yanına teorik tıp ve cerrahi eğitimlerinin verileceği tabibhâne binasını yaptırarak Tersane Tıp Mektebi'ni (Tersane Tabibhânesi) kurdurmuştur (1805) (Bayat, 2010: 321). Tabibhânenin 1807 tarihli nizamnamesinde, eczacı dükkânlarında çalıştıkları için öğrencilerin çoğunun İtalyancaya aşina olması ve İtalyanca kitapların temininde zorluk çekilmeyeceği gerekçesiyle tıp eğitiminin İtalyanca yapılmasına, eğitim için gerekli aletlerin Avrupa'dan getirilmesine, Viyana, Paris ve Londra'da yayımlanan tıp kitap ve dergilerinin temin edilmesine ve bunlar için Tabibhâne'de bir kütüphane kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca, tıbbın temeli olan anatomi dersinin ne şekilde verileceği, bunun için gerekli ölülerin nereden temin edileceği, öğrencilerin sırayla gece gündüz nöbet tutacakları, gerektiğinde hastalara bakabilecekleri, Tabibhâne'de ikamet edecek olanların yeme içme masraflarının Tersâne-i Âmire hazinesinden ödeneceği, eğitimi tamamlayanların devlete 4 yıl mecburi hizmet yapacağı gibi kararlar da alınmıştır. Tıbbın modernleşmesi açısından önemli bir başlangıç olan bu kararlar, devletin içine düştüğü siyasi kargaşadan, özellikle Kabakçı isyanından etkilenerek uygulamaya konulamamıştır. 1808 Alemdar vakası sonrasında Bahriye Nezareti kaldırılıp Tersane Eminliği devrine dönüldüğünden Tersane Tıp Mektebinin çalışmaları durmuş, binaları ise 1822 Kasımpaşa yangınıyla ortadan kalkmıştır (Bayat, 2010: 321-322).

Mustafa Behçet'in 3. hekimbaşılığı sırasında (1823-34), Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra, modernleştirilmeye çalışılan ordunun hekim ve cerrah ihtiyacını karşılamak amacıyla 14 Mart 1827'de Vezneciler'deki Tulumbacı konağında, 4 yıllık eğitim veren Tıbhâne-i Âmire (Dârü't-Tıbb-ı Âmire) açılmıştır. Böylece daha önce tıp medresesinde yürütülmekte olan tıp eğitimi, yeni bir eğitim ve öğretim programıyla birlikte farklı bir safhaya girmiştir. 1832'de Topkapı Sarayı deniz kıyısındaki Hastalar Odasında, Asâkîr-i Hassa-i Şâhâne Cerrahânesi adıyla Cerrâhâne kurulmuştur. Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne, 1836'da Otlukçu kışlasına, 1838'de de Galatasaray'daki Enderun Ağaları Mektebine taşınmıştır. Başlangıçta Osman Saib Efendi'nin, kısa süre sonra da Abdülhak Molla'nın başkanı olduğu okul, 1839'da Viyana'dan ders nazırı ve muallimi olarak Bernard'ın katılmasıyla adı Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliye-i Şâhâne'ye dönüştürülerek 17 Şubat 1839'da açılmış, 11 Martta da eğitime başlamıştır (Bayat, 2010: 326-328; Kahya, 1987a: 245; 1987b: 500).

Avrupa'da tıp eğitimi görmüş Fransızcaya vakıf hocaların görev aldığı bu dönemde eğitim dili Fransızcadır. 1839 Tanzimât-ı Hayriyye fermanıyla

azınlıkların da Tıbhâne-i Âmireye girmeye hak kazanmasıyla hoca ve öğrencilerin çoğunluğunu yerli gayrimüslimler teşkil etmeye başlayınca okul müdürü Cemâleddin Mehmed Efendi, Türk hekim yetişememesini yabancı dilde eğitime bağlayarak tıp kitaplarını Türkçeye tercüme edebilecek bir kadro hazırlamak amacıyla, Türk öğrencilerin en başarılılarından seçtiği grup için özel bir sınıf (mümtaz sınıf) açmıştır (1857). Ancak gayrimüslim hocaların muhalefeti yüzünden iki yıl sonra okuldan uzaklaştırılmış, yerine geçen Hayrullah Efendi'nin yaptığı ilk iş ise sınıfı kapatmak olmuştur (Bayat, 2010: 328).

1862'de, tıp eğitiminin Türkçe yapılmasını, kitapların Türkçeye tercüme edilmesini, tıp bilgilerinin tartışıldığı Türkçe bir dergi yayımlanmasını savunanlar arasında Kıvrımlı Aziz, İdris, Hüseyin Remzi, Mehmed Nazîf, İbrâhim Lütfî, Hüseyin Sabri, Vâhit ve Emîn'in bulunduğu mümtaz sınıf öğrencilerinin kurduğu dernek, 1865'te hocaları Binbaşı Dr. Ahmet Bey'le birlikte hazırladıkları tüzükle resmileşip Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye adını almıştır. Namık Kemal gibi aydınlardan da destek gören tıp eğitiminin Türkçe olması yolundaki mücadele, derneğin çabalarıyla şiddetlenerek 1866'da sivil sağlık işleri için hekim yetiştirmek üzere Türkçe tıp eğitimi veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kurulmuş, bu kurum, 1867'de eğitime başlamıştır. 1870'de Askerî Şûra başkanı Esad Paşa'nın gayretleriyle askerî tıbbiyede de Türkçe eğitim kararı alınmış, böylece 31 yıl süren Fransızca tıp öğrenimi sona ermiştir (Bayat, 2010: 328-329).

0.2.Taranan Tıp Metinleri

0.2.1. Tabiatnâme

14. yüzyılda Tutmacı tarafından Aydınöğlü Umur Bey adına Farsçadan Türkçeye çevrilen Tabiatnâme, uygulamalı bir tıp kitabıdır. Manzum olan eser, mesnevi tarzında ve aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eserde ekmek, su, et, süt ve süt ürünleri, zeytin, turşu, mayalı içecekler, meyve suları, baharatlar, bal, pekmez gibi tatlılar vb. yiyeceklerin özellikleri, yararları ve zararları, zararlarının nasıl giderileceği anlatılmıştır. Her bir yiyecek için ayrı bir başlık konulmuş, bu başlık altında söz konusu yiyecek ile ilgili en az iki, en çok altı beyit verilmiştir. Ayrıca eserde yay çekmek, hamâm ve tellâk, uyumak, kaval, ud, org, kanun gibi başlıklar da yer almaktadır (Karasoy, 2009: 17-20).

0.2.2. Müntahab-ı Şifâ

Celalüddin Hızır'ın 14. yüzyılın ikinci yarısında Türkçe olarak kaleme aldığı en önemli eseridir. Eserde yazılış yılı ve yazarı konusunda herhangi bir kayıt bulunmaması, eserin kimi araştırmacılarca başka yazarlara mal edilmesine de yol açmıştır. Müntahab-ı Şifâ, bahş adı verilen üç ana bölümden, bahşlar da kendi aralarında bâblardan oluşmaktadır. Eserde bâblarda anlatılan konulara ilişkin şu cümleler yer almaktadır: "... ve bu kitâbı üç bahş eyledüm evvel bahşı iki bâbdür evvel bâb tıbbuğ 'ilmîsin bildürürü ikinci bâb tıbbuğ 'amelîsin bildürür ikinci bahş gıdâlaruğ ve şerbetleruğ ve edviyeleruğ beyânındadır üçüncü bahş marazlaruğ sebeblerin ve 'alâmetlerin ve 'ilâcların beyân eder." (Önler, 1981: 12-13, 31). Tıp alanındaki en önemli eserlerini Arapça yazan Celalüddin Hızır'ın Arapça yazdığı eserlerinden Türkçeye kendisinin çevirdiği Müntahab-ı Şifâ, Türkçenin o dönemin tıp bilimi karşısındaki durumunu büyük

oranda ortaya koymaktadır. Müntahab-ı Şifâ'nın Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biri olması ve yazarının çağının İslam tıbbında önemli bir yere sahip olması, eserin değerini daha da yükseltmektedir (Önler, 1981: 16).

0.2.3. Tercemetü'l-Mûcez Fi't-Tıbb

İbnü'n-Nefis'in El-Mûcez fi't-Tıbb adlı eserinin Ahî Çelebi tarafından 15. yüzyılda yapılmış çevirisidir. Çeviri, Edirne Dârüşşifâsında vezir Süleyman Paşa huzurunda yapılmıştır. Eser, bitki adları, macunlar, organlarda meydana gelen hastalıklar ve tedavi yöntemleri, organlar arası hastalıklar olmak üzere dört bölümden meydana gelmektedir. Çalışmamıza veri teşkil eden yüksek lisans tezi ise bir organa ait hastalıklar, organlar arası hastalıklar, bu hastalıkların tedavi şekilleri, tedavide gerekli olan macun ve şurupların anlatıldığı 70b-141a varakları arasını kapsamaktadır (Yıldız, 2016: 10).

0.2.4. İlm-i Tıbb

Tabib Muhammed bin Hasan tarafından 17. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilen bir tıp risalesidir (Ertürk, 2012: XIII). Eser, koruyucu tıba dair ana konuları ihtiva eden 8 ravza (bölüm) üzerine kurulmuştur. Her ravza, kendi içinde farklı sayıda fasıldan oluşup birinci ravza 2, ikinci ravza 18, üçüncü ravza 3, dördüncü ravza 4, beşinci ravza 2, altıncı ravza 1, yedinci ve sekizinci ravzalar ise 7'şer fasıldan meydana gelmiştir. Birinci ravzada insan bedenini kuşatan hava ile ilgili konulara değinilir. İkinci ravza yiyecek ve içeceklerle ilgilidir. Üçüncü ravza bedenin hareketi ve sükûnetini, dördüncü ravza ise nefsin hareket ve sükûnetini anlatır. Beşinci ravzada uyku ve uyanıklık ile ilgili tedbirler, altıncı ravzada bedendeki fazlalıkların ihraç yöntemleri ele alınır. Yedinci ravza cema ve hamam ile ilgili konuları, sekizinci ravza ise sağlığın korunmasına yönelik alınması gereken tedbirleri içerir (Ertürk, 2012: 6).

0.2.5. Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî 'İlmü't-Tıbb

Bu eser, Dâvûd-ı Antâkî'nin Tezkire-i Dâvûd olarak bilinen Tezkiretü Uli'l-Elbâb Ve'l-Câmi'ü Li'l-'Acebi'l-'Ucâb isimli Arapça eserinin üçüncü bâbının Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî tarafından 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesine yapılmış çevirisidir. Bu bâb, hurûf-ı heca sırasına göre verilmiş olan ilaç yapımı ve hammaddelerinin tanıtıldığı bölümdür. Tıp biliminin önemi ve mizaçlar ile ilgili bilgilerin yer aldığı birinci, ikinci ve dördüncü bâblar ise El-Gûrânî'ye göre "tıp bilimiyle ilgili zaruri bilgiler içermediği düşüncesiyle" eserin çevirisinde yer almamaktadır. Bu durumda çeviri, Arapça aslının tam ve eksiksiz bir çevirisi olmamaktadır (Arslan, 2019: 13).

0.2.6. Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb

Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb (Tabibler ve Canlılar İçin Faydalı Mahir Bir Hediye) adlı bu eser, Sultan 4. Mehmet devri tarihçilerinden Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından 17. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilen tıbbi bir eserdir (Tokat, 2012: 13-14). Eser, makale olarak adlandırılan üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, genel tıp bilgisi ve hekimin sorumlulukları ile ilgilidir. İkinci bölüm, alfabetik bir sözlük şeklinde düzenlenmiş olup çeşitli bitki, besin, hayvansal ürün ve madenlerin hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldıkları hakkında bilgiler verir. Kendi içinde fasıllara ayrılan üçüncü bölümde de yıldızlara, organlara, hıtlara göre hastalıklar ve bunlara faydalı ilaçlar anlatılarak hastalıkların tedavisinde

kullanılan çeşitli karışım ve merhemlerin yapılma şekilleri ve bunların hangi hastalıklara iyi geldiği belirtilmiştir. Eserde geçen bitkilerin Arapça, Farsça, kimi zaman da Yunanca ve Latince karşılıkları verilmiş, bitkisel ve hayvansal tedavi yöntemlerinde genellikle ünlü Acem, Arap ve Yunan tabipleri referans gösterilmiştir (Tokat, 2012: 18-23).

0.2.7. Ğāyetü'l-Müntehā Fī-Tedbīrū'l-Merzā

18. yüzyılda Müderris Hasan Efendi tarafından kaleme alınmış olan Ğāyetü'l-Müntehā Fī-Tedbīrū'l-Merzā (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) adlı bu eser, Salih bin Nasrullah'ın Tıbb-ı Cedīdū'l-Kimya adlı Arapça eserinin Türkçeye çevirisidir. Osmanlı tıbbında yeniliğin başlangıç noktasında değerlendirilebilen eserin pek çok nüshası mevcuttur (Dinar, 2013: 16). Eserde kimyasal terkiplerin hazırlanması için gerekli olan malzemeler ve hazırlık aşamalarının ayrıntılı olarak anlatıldığı görülür. Paracelsus başta olmak üzere Parasulse, Korolyus, Calinus, Aristo, Agriba, Bukrat, Eflâtun, Kerkitaş, Sevarnis, Senartus, Vafritus gibi pek çok Batılı hekim ve düşünürün ismi geçmektedir. Ayrıca Cābir, İbn-i Sina gibi İslam dünyasına ait önemli isimlerle, çeşitli kültürlerde değişik isimlerle anılan mitolojik veya yarı mitolojik bir şahsiyet olan Hermes ismine de yer verilmiştir (Dinar, 2013: 26).

0.2.8. Risāle-i Tıbb

Müellifi veya müstensihi bilinmeyen ve dil özelliklerinden hareketle 19. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Risāle-i Tıbb, kırıklar, çıkıklar ve bağlarla ilgili bilgi veren bir eserdir. 55 varaktan oluşan eserin ilk 50 varığında vücuttaki kırık ve çıkıklar, hangi kemiğin kırığında hangi sargının kullanılacağı ve bu sargılarda kullanılan kumaş türleri, son 5 varığında ise çeşitli yaralar, bu yaralarda kullanılan yakılar ve dağlama yöntemleri anlatılmıştır. Ayrıca eserde birçok tıp teriminin anlamı verilerek bu terimler üzerine açıklamalar yapılmıştır (Özen, 2019: 4).

1. Tarihî Oğuz Türkçesi Tıp Metinlerinde Eşyalar

Çalışmanın Giriş bölümünde de belirtildiği üzere taranan eserlerde tespit edilen eşyalar, İlaç Yapımında Kullanılan Eşyalar, İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar ve Diğer Eşyalar olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmıştır.

1.1. İlaç Yapımında Kullanılan Eşyalar

1.1.1. Anābīķ

“İlaç hammaddelerini damıtmak için kullanılan imbikler” (KTT).

Ar. anābīķ (أنابيق) a.a.

(Ğāliye için) ‘ūd ve kemkām ve şandal gibi eyü rāyihalı şuda, gül suyu gibide ısladub, sonra bunu ince şeyden süzüb anābīķiñ aḥkāmından sonra ruḥūbāt-ı za‘ifeniñ kaḥ‘inden sonra ref‘ ideler (KTT 247a/8).

1.1.2. Bardaķ

“Su vb. şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap” (GTS).

ET. bart “testi, kap” + +aķ “küçültme eki” (Clauson, 1972: 358; Eren, 1999: 40; Tietze, 1 2016: 587).

Sereṭān-ı baḥrī deñiz yengicidir ḥabī‘ atı bārid ve yābisdir bundan yumşak dögüb çibanlarda olan ederlere ekseler giderir ve gözi tiz eder ve dişe sürseler mücellā eder ve bunu ateşe yaḥsalar ḡāyet laṭif olur ve tütüyāya koyub sürme

eyleseler gözi kavî eder ve yaralara kosalar kurudur gâyet müfiddir ve yengeç yanmasın öyle ederler kim meselâ bir bardağa koyub ağzını tîn-i hikmet ile kapayub bir gün ve bir gece tennürda dura andan çıkaralar (TEN 54b/2).

Tîn-i ermenî kil-i ermenî dedikleri kızıl toprağın a'lâsı kızıl ve güzel koçulu olub ele yapışa ve pāk ola tabî'atı kavli üzre evvel derecede bārid ve ikincide yābisdir ishāl-i demevîyi habs eder münāsibdir ve yaralara ve ağız ağrısına ve nezelāta ve sīl 'illetine ve hummā-yı rub'a dağı nāfi'dir miqdār-ı şerbeti bir miḍkâldir hastalıklarda gül suyu ve şovuk şu ile içürel veyāhūd bardağında ısladub her bār andan içürel nāfi'dir (TEN 62b/9).

1.1.3. Bıçak

"Bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç" (GTS).

ET bıç- "kesmek" + -ak "fiilden isim yapan ek" (Clauson, 1972: 294; Tietze, 1 2016: 685; Eren, 1999: 50).

Kelimenin Türkçeden Farsça, Macarca ve Tibetçeye de geçtiği bilinmektedir (Eren, 1999: 50).

Bu ayva şarābına oddan indüricek qarışduralar ve bir sīnī üzerine dökeler ve bir tepsiyle başalar tā ki yaşşı ola ve bıçağıla keseler (MŞ 186a/11).

İşkil ism-i Yūnānīdir Türkīde aṭa şoğanı dērler 'Arabīde başalu'l-fār ve başalu'l- 'unşul ve başalu'l-kay dağı dērler bişürmek murād olduğda hamīre şaralar ve üzerini çamur ile kapayub kızgūn tennūra koyub bişürel andan kabuğın alalar ve bir ağac bıçak ile iki yaralar ve pāreleyüb bir kettān ipligine dizüb gölgede kurudalar (TEN 30b/15).

1.1.4. Būde/Pūte

"İçinde maden eritilen kap" (GTS).

Far. būte (بوتة) a.a. (Tietze, 6 2018: 425).

Şıfat-ı 'amel-i eftimun-ı sāde tarīki budur demirbozanı saḥk édüb bir pūte içine koyub ateş üstinde qarışdurasın tamām tūtünü kesile eridüb üzerine birez būre ekeler ve eger hār etmege murād edersen būre yerine kibrīt koyasın eridüb mermer üzerinde döğüb şavuduğda alub hıfz edeler vaqt-i hācetde bir dānik isti'māl edeler şafrāviyye gāyet nāfi'dir (TEN 145b/15).

Ma'lūm ola kim her cisimde iki şüret vardır biri zāhirdir tağyir kabül ider ve biri bātındır tağyir kabül itmez bu didiğimiz mükelles altunda zāhirdir zīrā altın şüreti zāhirinden çıkar amma şüret bātından çıkmaz bunların şüreti bātınlardan çıkmadığına delil altını būde ile eritseler ve jīve'i tedbīr etseler yine şüret-i zāhirlerine girerler (GM 11a/8).

Ba'zı kimesne antimunı kendi kadar salpurnela' ile yaqar dağı a'lā olur salpurnela' milh-i hükemā didikleridir 'amelī aşağada gelür ammā tartirini teklisi tartiri bir çölmek içine koyub yanmış kiremit fırınına koyasın yana tā beyāz olunca şonra issi şuda ḥall idesin ve süzüb ateşde 'ağd idesin tekrār tekrār idesin ne kadar tekrār iderseñ ol kadar güzel olur ammā ma'denī taşların teklisi kendilerinin nişfi kadar kükürt ile bir pūtede yaqasın yāhūd bir demir tābede yaqasın (GM 27b/16).

1.1.5. Buḥürdān

"İçinde buhur yakılan kap, buhurluk" (KL).

Far. baḥürdān (بخوردان) a.a. < Far. baḥūr "tutan, ihtiva eden" + Far. +dān "isimlerden alet isimleri türeten ek" (Tietze, 2016 1: 798).

Ve havvâşşındandır ki kaçan üç dirhem andan bir hastanını kapısına bir buhürdanda t̄ali' 'akreb veyâ seratânda iken kosalara, eger ol tuz hasta olanın evine sıçrasa ol marâz ile ölmez (KTT 343a/15).

1.1.6. Cerre / Cerrâ

"İlaç yapımında kullanılan toprak kap, testi" (KTT).

Ar. cerre (جره) a.a. (Redhouse, 2011: 656).

Ve t̄ubâlini içmesinin eyüsi oldur ki şu ile ezeler. Veyâ dögeler hatta şu anın h̄aşıyyetin ala. Andan sonra içeler. Ve kaçan ki t̄ubâli bir hırkaya ve yaş cerrenin altına koyalar. Bir haftaya degin za'ferân olur. Ve gözde olan cerebi zâyil ider (KTT 74a/1).

Kündür: Ol, erkek lübbândır. Aña bestec dirler. Tikenlü bir ağacın şamğıdır ki iki zirâ' kadarı uzanur. Yaprakları âs gibidir. Güneş seretânda olduğa anı dirler. Bulınmaz illa Şehr ve Yemen tağlarında. Ve erkek olanı müstedir ve pekdir, kızıla mâyil. Ve dişi olanı yumşaktır. Ve gâh taze tutarlar. Ve şu cerrâlarına korlar müteharrik idüp müstedir olunca (KTT 285a/5).

1.1.7. Çanak

"Toprak, metal vb. bir maddeden yapılmış yayvan, çukurca kap" (GTS).

ET. çanak < çan "çanak, kâse" + +ağ "küçültme eki" (Clauson, 1972: 425; Tietze, 2016: 146).

Üç edviye miqdârı sızmış balıla yoğuralar ve bir sırça çanağa koyup altı ay koyalar tura (MŞ 167a/3).

Demişler ki sırtlan veyâ kuduz atın derisinden tulum edüp içinden şu verseler bir çanak üstinden veyâ altından böz ile veyâ sünger ile örtüp şu verseler içe ve eger altundan bir ibrîk gibi nesne düzüp boğazına koyup ebrağdan arıtılmış şu koysalar içe (TMT 140b/16).

Harfî's-şin şadenc Fârisiden mu'arredir kan taşı derler mercimege beşer 'adesinin a'lâsi gâyet kızıl olub kırsalar tiz kırıla tabî'atı kavli üzre ikinci derecede hâr ve yâbisdir ba zılar bunun gayr-ı mağsül olanını evvelde hâr ve ikincide yâbisdir dediler ammâ mağsülünü ikinci derece evvelinde bârid derler bunun yunmasının kâ'idesi oldur ki şadâne'i evvel sağk edüb andan bir çanağda ısladub andan ezüb bir miqdârın alıkoşub çökeği tâ kim dibe çöke üzerinden şuyı gayrı çanağa koyub tekrâr birkaç def'a üzerinden şuyını alub tamâm kuruyınca böyle edesin andan sonra bakiyyesi ve şâfiyesini kalub anı kurudub şadenc-i mağsül deyesin (TEN 58b/17-18).

İhtiyârât ve ba'zılar meneviş ağacı maştakî ağacının bir nev'idir ammâ maştakîsi aşlâ muncemid olmaz aña terementin derler eger tokuz dirhem çanağda şo'uğ şu ile yuyub bâdem kadar edüb yuşalar ishâl-i balğamî eder öykende ve belde ve göğüsde ve bendükşelerde balğamı ve balğamdan olan bel ağrıların giderir (TEN 64a/16).

Bu faşlıñ hükmi kibrîtin şuyunu ve rûhunu çıkarmasının beyânındadır bildiğ kadar kibrîti alub bir büyük fincân içine korsın fincânı bir büyük çanak koyub üstüne bir büyük çanak koyub üstüne bir büyük kubbeye-i câm aşasın bir mertebe kim kibrîtin yalın kubbeye değmeye bundan sonra ol fincân içinde olan kibrîtin ortasında yaşasın kaçan kibrît yana duhânı yukarıya şu'ud ide mün'akis olub kubbenin etrafından fincân koğuş çanağa tamlar vâcibdir ki bu 'ameli kış gününde ruğbetli havâda ola ve bir şu saçılmış yerde ola böyle

olmazsa bir şey' tamlamaz kaçan kim tamlama bir yere cem' ola ol cem' olanı kibrîti suydur (GM 37a/18-19; 37b/4).

1.1.8. Çömlek / Çölmek

"Süzülmüş çamura istenen şekil verildikten sonra pişirilmek suretiyle elde edilen tencere, küçük küp vb. kaplara verilen isim" (KL).

Kökeni hakkında tam bir bilgi bulunmamakla birlikte çömlek kelimesinin ET. çöğ- / çön- "dönmek, arkaya dönmek" fiilinden türemiş olabileceği düşünülür. Ağızlarda geçen çölmek biçimi ise göçüşme yoluyla ortaya çıkmıştır. (Tietze 2, 2016: 260, 262; Eren, 1999: 100).

Kaçan ki şayrunuñ kuvveti za'if olsa ferâric şorbâsın ya mâ'ü'l-laħm ya'nî etüñ karacasın uvağ noħüd gibi toğrayalar biraz sağız biraz 'üd biraz şandal katup yenice çölmege koyalar... (MŞ 14a/13).

Bir çölmek içine luffâh köki kaynadup üzerine kabı çıkmış kıvıllı üzüm ile tolu bir delüklü çölmek koyalar buħarı ile muħarrâ olunca herise veyâ keşkek veyâ biryân üzerine katup isti'mâl etseler yedi günde semürdür ve zevâli daħı tēzdür (TMT 138a/9).

Diger 'amel-i ħacer cerâhata iksirdir bu taşın fâidesi bî-ħaddır tecrübe olunmuştur ġaflet olunmaya yaralara nâfi'dir ve a'zâ'ı kavî eder ve dişleri muħkem eder ve etleri bitürür ve kanı tutar yüzde gözde olan beyâzi izâle ider ve ve remedi giderir mâ'-i verd ile ħall édüb tılâ édince 'ufuneti men' eder tarîk-i isti'mâlî budur bu taşdan on iki dirhem yüz kırk dört dirhem şu ile ħılt édüb bir bezi ısladub cerâhat üzerine vaz' edeler ve ağrısına bu şu ile mazmaza étdürel tarîk-i 'ameli budur gök zâc yüz kırk dirhem zâc-ı ebyaz yetmiş iki dirhem şeb-i ebyaz iki yüz on altı dirhem naṭrûn ve milḥ her birinden otuz altı dirhem milḥ-i tarîr ve milḥ-i afsentîn ve milḥ-i barancâsef ve milḥ-i hindibâ ve milḥ-i kâkûnec ve milḥ-i lisân her birinden altışar dirhem cümle bu mezkûrları ħall ile ħall édüb bir şırçalı çömleği mülâyim ateş üzerine koyub karışdurub 'ağd olunmağa karîb olunca yetmiş iki dirhem isfidâc ve kırk sekiz dirhem tîn-i ermenî saħk édüb bile ħılt édüb ve karışduralar 'ağd olduğa alub ħıfz edeler 'acâyb mübârek şey'dir (TEN 144b/4).

Ef'îniñ başını ve kıyruğını birer karış mîkdârı bir uğurdan kesdükden sonra yüz seksen dirhem 'asel ile ve yüz seksen dirhem tuz ve yüz seksen dirhem turağotu yüz seksen dirhem enciri yumşak döğüb ve bu cümleyi bir çömleğe koyub ağzın muħkem şıvayub firuna koyub çömlek ağarınca tırub andan çıkarub ol maṭbûħ ef'îtin saħk édüb ve içine sehlce sünbül-i hindi ve sâdec katub isti'mâl edeler göze ġâyet kuvvet vere... (TEN 32b/12).

(İbrîşim için) Miḳrâz ile doğrayub cevahirde ezeler yâħüd ħall olunca bişüreler yâ bir çölmekte ki kapağı delüklü ola yağalar yâħüd bakır tavanın üstünde yağalar. Andan sonra isti'mâl ideler. Ve eger anın pişmişin şeker ile içseler mi'dede mesdûd olan şeyleri açar (KTT 4a/3).

Oldur ki ağacın cemî'i eczâsın yaş iken döğeler ve bir yeni çölmeğe koyalar ve ağzın muħkem bağlayalar ve bir delücek koyub üzerine kubbe gibi bir şey döndürel ve altında ateş yağalar ve andan müteşâ'id olan buħarı alalar. Ve anın dükelisi ħâr ve yâbisdir lakin ma'denîsi mu'tedildir ve nebâtîsi ikincide. Ve bir kavilde dimişler ki nebâtîsi bāriddir. Zâhirde ve bātında olan yaraları kurudur içmek ile ve göz ağrısın ve cerebi ve dim'ay ve zülmet-i başarı

def' ider ve şişleri hallider ve akan kanı kaṭ' ider ve mi'deyi kuvvetlendirir ve merhemlerde isti'māl iderler yaralaruñ etin inbāt ider (KTT 73a/21).

Ba'zı kimesne antimunu kendi kadar salpurnela' ile yaḳar daḫı a'lā olur salpurnela' milḫ-i ḥükemā didikleridir 'ameli aṣāğada gelür ammā tartiriñ teklisi tartiri bir çölmek içine koyub yanmış kiremit fırınına koyasın yana tā beyāz olunca ṣoñra issi ṣuda ḥall idesin ve süzüb ateşde 'aḳd idesin tekrār tekrār idesin ne kadar tekrār iderseñ ol kadar güzel olur ammā ma'denī taşlarıñ teklisi kendilerininin nişfi kadar kükürt ile bir pütede yaḳasın yāḫūd bir demir tābede yaḳasın (GM 27b/12).

Her 'amelde bu dört mertebe bulunur meḍelā ol şey' evvel kızır ṣoñra kaynar ve ṣoñra tütünü çıkar ṣoñra yanub levni ateş levninde olur bundan ṣoñra devālardan ba'zısını vāsıtasız ateş üzerine konur bir ālete ve çömlege muḫtāc degildir (GM 25a/15).

1.1.9. Delücek

"İlaç karışımı hazırlamada kullanılan delikli bir kap" (KTT).

Kelime, delik+cek yapısındadır. Türeme sırasında delik kelimesinin sonundaki /k/ sesinin düştüğü, /i/ sesinin de yuvarlaklaştığı düşünülmektedir.

Oldur ki ağacıñ cemī'ī eczāsın yaş iken dögeler ve bir yeñi çölmege koyalar ve ağzın muḫkem bağlayalar ve bir delücek koyub üzerine kubbe gibi bir şey döndürel ve altında ateş yaḳalar ve andan müteṣā'id olan buḫārı alalar. Ve anıñ dükelisi ḥār ve yābisdir lakin ma'denīsi mu'tedildir ve nebātīsi ikincide. Ve bir kavilde dimişler ki nebātīsi bāriddir. Zāhirde ve bātında olan yaraları kurudur içmek ile ve göz ağrısın ve cerebi ve dim'ayı ve zulmet-i başarı def' ider ve şişleri hallider ve akan kanı kaṭ' ider ve mi'deyi kuvvetlendirir ve merhemlerde isti'māl iderler yaralaruñ etin inbāt ider (KTT 73b/1).

1.1.10. Desti / Destü

"Gövdesi geniş, boğazı dar, kulplu, emzikli veya emziksiz, topraktan yapılp fırında pişirilmiş su kabı" (KL).

Far. dastī (دستی) "toprak kap, el kabı" (Tietze 2, 2016: 381).

Kelime, Türkçeden Bulgarca ve Sırpçaya da geçmiştir (Eren 1999: 405).

Tarıḳ-i āḫar antimun taş'ıdi için dilediğñ kadar antimun alub saḫḳ idüb bir ateşe ṭayanur desti içine koyasın (GM 59a/2).

İkincisi rūḫ-ı milḫ istiḫrācıdır dilediğñ kadar milḫ-i ma'denīden alasın saḫḳ idüb daḫı mā'ilü'r-raḳabeye koyasın yāḫūd bir kavī destüye koyasın bildiğñ gibi taḳtīr idesin (GM 80a/11).

1.1.11. Döşek (bk. 1.3.4.2. Döşek)

"Yatak; yünle doldurulmuş kaba şilte" (KL).

ET. töşek "halı, kilim gibi yere sermeye yarayan şeyler" < töşe- "döşemek, sermek" + -k "fillerden somut isimler türeten ek" (Clauson, 1972: 563; Tietze 2, 2016: 484).

Eger şanavber kökin döşege sürseler ve nār ağacı kökiyle ve buğdayla ve süsen kökiyle ve kına ile ve boynuzlar ile ve kıllar ile ve ḫılfit ile ve defne yaprağı ve ḥabb ile veyā sekbīnc ile ve fencegüşt ile ve köknār ağacı kökiyle ḫuşūşā kına ile ola ve çörek oti ile ayru ayru veyā cümlesinden buḫūr ētseler ve döşeyip üzerine yatsalar cemī' ḫaşerātı kaçırur (TMT 139a/9).

1.1.12. Dürpi (bk. 1.2.12. Dörpi / Dörpü)

"Ağaç, kurşun, kalay vb. yumuşak metallerin kabasını almaya yarayan, dişleri uzun ve aralıklı olan ege; bir şeyin yüzündeki pürüzleri gidermek, düzgünleştirmek için kullanılan kısa, ince, pürtüklü ege" (GTS).

ET. törpig "dişleri uzun ve aralıklı olan ege" < törpi- "törpülemek" + -g "fiilden isim türeten ek" (Tietze 2, 2016: 483).

Bu edviyeleri içine koyular karışduralar bir tepsiye bādām yağın dürteler ol tepsî içine dökeler şovayıcak keseler kutıya koyular ammā müşki şekerile dögeler ve 'üdi ve şandalı düрпиyle dürpileyeler andan havana dükeler (MŞ 178a/13).

1.1.13. Egri

"Egri boyun, turna ve mā'ilü'r-rağabe adı da verilen damıtma aleti" (GM).

Egir- "çevirmek, döndürmek" +-i "fiilden isim yapan ek" (Clauson, 1972: 113; Tietze 2, 2016: 559).

Mā'-i zerrīn gibi bu şular gāhice mā'ilü'r-rağabe ile aña egri dirler ve turna dañı dirler anıñ ile de çıkar ve dañı yaş otluğlar meşhūr olan qar'a ve inbīk ile çıkar (GM 31b/17).

1.1.14. Elek

"Sallanarak kullanıldığı zaman üzerine konan maddenin incelerini altına geçiren, bu şekilde taneli ve toz hâlindeki şeyleri irilerinden ve içlerindeki yabancı maddelerden temizlemekte kullanılan, tek tarafına ufak delikli tel, kıl veya bez gerilmiş tahta bir kasnaktan ibaret eleme aleti" (KL).

ET. elgek < elge- "elemek" + -k "fiilden alet isimleri türeten ek" (Clauson, 1972: 143; Tietze 2, 2016: 582).

Elekden geçürüp şonra üzerine saçalar (MŞ 11b/3).

Hardūn: Bir hayvandır küçük gibi. Siyāh ve şaru olur. Dağlarda bulunur. Ol, hār ve yābisdir ikincide. Anıñ zibli ve kanı mücerrebdır göziñ beyazına göze çekmek ile ve ederleri zāyil ider sürmek. Ve kaçan ki derisin âteşde yaqub bal ile mağrüb olan yerlere sürseler elemin zāyil ider. Ve anıñ tersi kaçan ki nişāya, kaymūliyāya karışdurub yoğuralar mā-i hase'l-hımār ile ve bir elekden eleyüb yā zerāzīr hurde ile, kaçan pirinç aña yedirmiş olalar ve bilinür etfirin ve inhilāliñ sür'ati ile (KTT 101b/15).

Her parası temizlenmiş bādem on buçuk dirhem mermer havanda dögüb ba'dehū kıl elekden süzeler tekrar bir kāse belīlec şuyıla bir hoşça dögeler ba'dehū kıl elekden süzeler 'aynı eyle şu gibi ola ba'dehū toğuz dirhem peynir şekeri dögülmüş nebat şekeri koyub dāyimā karışdırub âteşde iken tā ki koyu olunca ba'dehū bir miqdār etmek içini koyub berāber kaynaya ki bir miqdār koyulana ba'dehū hastalara yatacak vaqit isti'māl edeler (TEN 120b/10-11).

Bu taşfiye dañı üç şey'in biri ile olur evvelkisi ol şey taşfiye idüb kaynadub ve kaynadırken yumurta beyāzını hılıt idüb kaynadıkda köpügi üzerine gelür süzgi ile alub atasın ve yaramaz düfli dibine çöker süzüb ol şey'i alasin ve dibine çöken düfli atarsın ikinci taşfiye şıkmağ ile olur bādem yağı ve cevz yağları çıkdığı gibi dañı gayrılar çıkdığı gibi üçüncü taşfiye elek ile olur hıyarşenbe balı çıkdığı gibi (GM 31a/8).

1.1.15. Fırın / Fırın / Furun / Furūn

“Isı yoluyla bir maddenin fizik veya kimya yapısında istenilen değişikliği meydana getirmeye yarayan cihaz” (KL).

Ar. furn (فرن) “fırın” < Yun. foûrnos (φοῦρνος) a.a. < Lat. furnus a.a. (Tietze 3, 2016: 123).

Etmeklerin eyüsi arı buğday etmegidür tuzı ve hamîri yerinde olan inen kalın ve inen yufka olmaya tennürda ya furunda bişmiş ola (MŞ 16b/13).

Zurür: Xanı kaṭ'ider ve qurūhı qurudır. Şan'atı: Bürâdet-i hadîd ve nuhâs ve şeb, tıyn-ı mahtûm berâber mâmeydâ, şabr, kündür seretân marazlarına anzarût ve süstlikde ve ağırlarda daḳıḳ, körsine şüniz her birinden birisinin nişfinca. Ve gâhî evvelkileri qurş idüb ve furunda yaḳub isti'mâl eylemekden evvel ve bevâşirde ve zeker yaralarında ve maḳ'ad emrâzında şüf ve qabuḳ ve mâzûc ki yanmış olalar züft ve kaṭrân ile (KTT 149a/12).

Ef'îniñ başını ve quyruḡını birer qarış miḳdârı bir uḡurdan kesdükden şonra yüz seksen dirhem 'asel ile ve yüz seksen dirhem tuz ve yüz seksen dirhem turaḳotı yüz seksen dirhem enciri yumşaq döḡüb ve bu cümleyi bir çömlege qoyub aḡzın muḳkem sıvayub firuna qoyub çömlek aḡarınca tırub andan çıkarub ol maṭbûh ef'î etin saḳḳ edüb ve içine sehlce sünbül-i hindi ve sâdec katub isti'mâl edeler göze ḡâyet kuvvet vere... (TEN 32b/12).

Bir kebîr qabaḡı çamur ile büsbütün sıvayub furuna qoya çamur bişince furunda durub ba'dehü furundan çıkarub ve pekçe şıḳub beş yüz dirhem şu alalar ve üç yüz dirhem şeker ile qaynadup şarâb edeler (TEN 126a/7-8).

Ba'zı kimesne antımını kendi qadar salpurnela' ile yaḳar daḡı a'lâ olur salpurnela' milh-i hükemâ didikleridir 'ameli aşaḡada gelür ammâ tartirniñ teklisi tartiri bir çölmek içine qoyub yanmış kiremit fırınına koyasın yana tâ beyâz olunca şonra issi şuda ḡall idesin ve süzüb ateşde 'aḳd idesin tekrâr tekrâr idesin ne qadar tekrâr idersen ol qadar güzel olur ammâ ma'denî taşların teklisi kendilerinin nişfi qadar kükürt ile bir pütede yaḳasın yâḡüd bir demir tâbede yaḳasın (GM 27b/12).

Taḳṭîr ateşiniñ mertebesi üçdür evvel ateşniñ kendi üzerinde ola ikincisi kül üzerinde ola buña taḳṭîr-i bi'l-yübüset dirler ve üçüncüsü şu içinde olur buña taḳṭîr-i bi'r-ruṭûbet dirler ve ateşniñ kendi üzerinde olan taḳṭîrde yâ âlet ateşniñ kendi üzerine vâsıtasız qonur veyâḡüd âlet bir çölmege kül qoyub ol külün içine qonur ve aḡzınıñ etrâfını muḳkem tıyn-i hikmet ile vaşl olub ol çölmek sacayaḳ üzerine qonub sac ayaḡniñ etrâfı bir hoşça yapılıur yâḡüd bir firun yapılıub ol ma'mülün miḳdârınca anıñ üzerine qonur çölmek ekder taḳṭîrde isti'mâl olunan tarîḳ bu tarîḳdir (GM 31b/13).

Tuz rûhını çıkarmaq şıfatı oldur ki dilediḡniñ qadar ma'denî tuz alub ve saḳḳ idüb üzerine azıcık yağmur suyu şaçarsın ba'dehu kendi qadar kil-i ermenî ile yâḡüd çölmekci çamurı ile qarışdırub hamîr idesin şonra bunu yaşşı uzun bâdem gibi döbüce hemân ḡablar idesin güneşde ya furunda qurıdasın... (GM 65b/1)

1.1.16. Fincân

“Çay, kahve vb. sıcak şeyler içmekte kullanılan, genellikle kulplu, porselen veya camdan yapılmış küçük kap” (GTS).

Ar. fincân (فنجان) “kahve içilen küçük kap” < Far. pingân (پنجان) a.a. (Tietze 3 2016: 90).

Bu faşlıñ hükmi kibrîtiñ şuyunu ve rûhunu çıkarmasının beyânındadır bildiğñ kadar kibrîti alub bir büyük fincân içine korsın fincanı bir büyük çanağ koyub üstüne bir büyük çanağ koyub üstüne bir büyük kubbeye degmeye bundan sonra ol fincân içinde olan kibrîtiñ ortasında yaqasın kaçan kibrît yana duhâni yukarıya şu'ud ide mün'akis olub kubbeneñ eñrafından fincân kuduğñ çanağa tamlar vâcibdir ki bu 'ameli kış gününde ruḡbetli havâda ola ve bir şu saçılmış yerde ola böyle olmazsa bir şey' tamlamaz kaçan kim tamlar bir yere cem' ola ol cem' olanı kibrît suyudur (GM 37a/17; 37b/1-4).

1.1.17. Fuḡḡâr

"Çömlek" (KTT).

Ar. faḡḡâr / faḡḡâre (فخار) / (فخاره) a.a. (Redhouse, 2011: 1368).

(Āf'î için) Ve ba'zılar demiş ki pişmesi fuḡḡârda veyâ kurşun çölmekte yegrekdir (KTT 21b/13).

1.1.18. Ğirbâl / Ğalbur

"Tahıl ve başka iri taneli maddeleri elemek için kullanılan büyük delikli veya seyrek telli elek, kalbur" (GTS).

Ar. ġirbâl (غربال) "kalbur" < Lat. cribrum a.a. (Tietze 3, 2016: 224).

ğalbur < qılbar < ġilbâr < ġirbâl (KL).

Arı 'unnâbı ıssı şuda ışladalar andan sonra kaynadalar kuvveti çıka elile ovalar bir ince çalburdan süzeler şuyınıñ yüz diremine otuz direm şeker katalar kıvâma getireler hâcet vaktında bir çuşuğa iki çuşuk şu çatup içeler çanı şâfi eder (MŞ 184b/1).

Bu devâya (sünger içinde bulunan taş bögrekte ve kavuğda olan taş) yedullah dërler nef'i ziyâde olduğıçün dört yaşar bir keçiye tâze üzüm vaktinde boğazlayalar ve evveliye âhitüñ mâ-beyninde akan çanını ter edeler çoñunca andan pâre pâre edüp bir çalbur üzerine çatup örtüp güneşde kurudalar ġubâr gibi olunca hâcet vaktinde turb şuyıyla içseler 'acâ'ib fâ'ide eder (TMT 109a/10).

Tılâ üç bölük; bal bir bölük; zencebîl beş dirhem; za'ferân iki dirhem; hâl, çākulle her birinden iki dâniç, yarım; misk, fülful her birinden bir dâniç, yarım. Ğirbâldan geçürüb şarâb üzerine eksünler ve güneşde çoyub kıvâma getireler (KTT 213a/7).

1.1.19. Ğandaqlı İnbîç

"Bir imbic türü (GM).

Ar. ġandaç (خندق) "uzunlamasına kazılmış derin çukur, uçurum, yar, bataklık" + +lı "isimden sıfat görevli kelimeler türeten ek" (Tietze 3, 2016: 381) + Ar. inbîç (انبیق) "damıtma aleti" (bk. İnbîç maddesi).

Kibrît taş'ıdiniñ keyfiyyeti oldur ki yüz yigirmi dirhem kibrît ve dağı tuz altmış direm ve zâc-ı muḡarraç kadar milç cümlesini bir yerde saḡk idüb taş'ıd âletine çorsun bir toprak tencere içine (kum) çoyub bu âleti ol çum üzerine çorsun ve altına ateş yaqarsın ve çazer eyle ki ol ma'mûli çodığñ âletiñ depesi kızmaçdan eger pek kızarsa çarâretle kibrît erir aşığı dökilür ve tekrâr yeñi tuzdan ve yeñi zâcdan taş'ıd idersin üç kerre çâyet güzel olur ba'zı kimesne çar'a üzerinde çandaqlı inbîç çoyub 'amel ider eger muşa'ad kibrîtden bir şey'

düşse inbikiñ hıdakiña düşer taş'ıd tamām olunca ol kibrıt-i muşā'ı adı alur hıfz idersin (GM 88b/17).

1.1.20. Hāvan / Hāvān

"İçinde bir şey dövüp ufalamaya yarayan, tahta, taş, maden veya plastikten yapılan kap" (GTS).

Far. hāvan (هلون) "içinde bir şeyin dövülüp ufaltıldığı mutfak kabı (mutfak aletlerinden)" (Tietze 3, 2016: 425).

Nitekim kavāninde zıkr olındı ki insānıñ a'zāsı ve sāyir gibidir. Ve kaçan ki anlarınñ bir gālağ olına yā vezninde haṭā ola nāqış insān gibi olur. Ve terkībiniñ kānūni ve 'ömri ve evkātı ve 'aḳāḳiri bir vech ile ki emn ola tebdili zıkr olunur bunıñ taḳririñden soñra. Belki anıñ eczāsı münḥaşırdır üç şeyde taḥliline ve tasḡir-i eczāya göre mezci muḥkem olmağıçün amma uşūli, ḥaṣebi, yabrağı ve toḥumı ve çiçegi. Ve tariki oldur ki hāvānda yumşadalar ve hāvānıñ ağız bağlanmış ola bir deri ki hāvānıñ destesinden ğayrı bir şey girmeye ve yumşadıkdan soñra ḳaldırmayalar tā ğubarı oturunca (KTT 66a/9).

Bir vuḳıyye ğül varađınıñ dibinde olan beyazın kırıkub ba'dehu iki bucuḳ vuḳıyye şekeri dağı ḳoyub ve bir mermer hāvān içinde ḳoyub dōgeler ki ḥal ola ba'dehū çıkarub ve eridüb ba'dehū çıkarub bir kavānos içine ḳoyub ğüneşe ḳoyalar tamam kırık gün dura ve her günde bir kere ḳarışdıra ve ašlā ateşe ḳomayalar zīrā ateş girince menāfi'-i kuvveti zāyi' olur fevāyidi yürek ve mi'deye ve ma-sarıḳaya kuvvet vērür... (TEN 131a/19).

1.1.21. Hāvān Eli

"Havanda bir şey dövmek için kullanılan küçük tokmak" (KL).

Meyan köki ḳazınmış ve hāvān eliyle kırılmış ola on sekiz dirhem baldırıḳara tāze ola elli dirhem dört yüz dirhem ısıcaḳ şu içinde yigirmi dört sāt ıslana ba'dehu ḳaynadalar iki yüz dirhem ḳalınca yetmiş iki dirhem bünyādī şekeri ve yetmiş iki dirhem peyniri şekeri ile şarāb ola baldırıḳara zīnhār ḳurı olmaya tāze ola zīrā edicek menfa'atıñ 'aksini eder fevāyidi beyān olunur mi'de ve göğüs illetlerine nāfi'dir... (TEN 124b/16).

1.1.22. Ḥazef

"Topraktan yapılmış çanak çömlek vb. şeyler, toprak kap kacak" (KL).

Ar. ḥazef (خزف) a.a. (Redhouse, 2011: 845).

Ve ḥubūblarıñ eyüsi ekmeḳ için olan buđdaydır, soñra arpa, soñra noḥūd, soñra birinc. Ve bunlardan ğayrısı kemdir ğāyetle. 'Amel olunmaz, illa zarūret maḥallinde. Ve buđday itmegi muḳavvıdir ervāḥ için. Ve eyüsi yayḳanmışdır. Ve çok yođuralar bir mertebe ki üzerine şu ḳosalar geçmeye. Ve ḥamir eyledikde yufḳa idüb ḥazef üstinde bişüreler ki āteşe ḳarīb olmaya (KTT 118a/1).

1.1.23. Ḥoḳḳa

"Cam, maden ya da topraktan yapılmış genellikle kapaklı küçük kap" (KL).

Ar. ḥoḳḳa (حقه) a.a. (Redhouse, 2011: 795).

Müşḳ ve 'anber ve kāfür her birinden berāber alalar yumşaq dōgeler ve bu dükelin nılüfer yağıyla bir arı mermer üzerinde ḥal edeler bir ḥoḳḳa içine ḳoyalar yıylayalar ve saḳala dürteler (MŞ 38a/4).

Dİger tılā nāşūr olmuş cerāhatlara ve bevāsire ve temregüye ve baraşa ve bahağa ve hanāzire ve sigile dürteler eride pāk ede şıfatı tız kirec otuz ve қalye kırk ve bellūt küli ve söğüt küli yigirmi beşer dirhem cümle şuda işladasın birkaç gün tura şonra ol şuyı қaynadasın tā қoyula ba‘dehu қurşun hoşқada şaklayasın deminde gerek olur (TEN 139a/4).

1.1.24. İğna (bk. 1.2.14. İgne)

“Dikiş dikmekte, nakış işlemekte kullanılan, bir tarafında iplik geçirilecek bir deliği bulunan, ucu sivri, ince çelik alet, iğne; iki şeyi birbirine tutturmak için kullanılan ince, uzun, sivri uçlu çelik alet; bazı aletlerdeki ucu sivri parça” (GTS).

ET. igne ~ yigne “dikiş aleti” (Clauson, 1972: 110; Tietze 3, 2016: 576).

Yumurta ma‘cünı bir yumurtaı ığna ile bir küçük delik edüb akını bütün akıdalar yumurta taze ola ve ol delikten za‘ferān-ı hālīş yumurta tölunca tölduralar ba‘dehu bir tamlā alçı ile yumurta deligini қapayalar ba‘dehu ol yumurtaı ısıcaқ küle gömeler yumurtaııң қабуғı siyāh olunca kül olunca kül içinde zıkr olunacaқ şey’leri ince döğüb hāzır ede müşk-i taramşī’-i giridiñ kökiñ akını tırmantıla köki her birinden bir dirhem aқ қaranfil bir deng yumurta ile mecmū‘ını ince döğüb ve ısıcaқ edüb bu eczalarıñ cümlesiniñ ağır mıkdārı Venedik tiryāқına қarışdırub ma‘cün edeler (TEN 121a/14).

1.1.25. İbrīk

“Su koymaya yarayan kulplu, emzikli kap” (GTS).

Ar. ibriḳ (إبريق) “su kabı; helâ ibriği” (Tietze 3, 2016: 561).

Demişler ki sırtlan veyā қудuz atıñ derisinden tulum edüb içinden şu vërseler bir çanaқ üstinden veyā altından böz ile veyā sünger ile örtüp şu verseler içe ve eger altundan bir ibriḳ gibi nesne düzüp boğazına қoyup ebraқdan arıtılmış şu қоysalar içe (TMT 140b/17).

1.1.26. İnā

“Kap kacak” (KL).

Ar. inā’ (إناء) a.a. (Redhouse, 2011: 206).

Evvelā dilediğñ қadar zāc alasın ısıcaқ şuda hāl idesin şonra zācdan üç yüz dirhemine elli dirhem dühn-i tartir қoyasın қақан şuya eczā’-i kibritisi ināñ dibine çöker atarsın ol şāfi olan şuyı alub mu‘tedil ateşde şuyıñ yarısı gidince қaynadasın şonra bu zarfı şovuc yerde қoyasın anda buz pāreleri gibi ol ‘aқd olan şey’(i) hıfz idersin (GM 63b/13).

1.1.27. İnbīk / İnbīh

“Damıtmaya yarayan, damıtma işinde kullanılan araç, damıtıcı” (GTS).

Ar. anbīk / inbīk (انبیق) “damıtma balonu” < EYun. ámbiks (άμβιξ) a.a. (Tietze 3, 2016: 614).

Қaranfil ve cevz-i bevvā ve zencebīl ve zurunbād ve dār-ı fulful ve hāvlincān ve ardıc yemişi ve ağaққа unı ve dış қабуғı ve dış otı ve feslegen ve verd ve sünbül ve ‘ūd-ı hām ve kemafitüs ve kemaderyus ve bādrençbüye ve günlük ve şabır ve қāқüle ve kebābe ve dārçinī ve қarabaş ve maştakī ve bādem ve tıraqotı ve tohmı ve çiçegi ve қurı encir ve қuşüzümi ve hırmā çekirdegi her birinden onar dirhem ‘asel elli dirhem ve cümleñ ağırnca iki kez şeker ve cümleñ ağırnca ‘araқ ki dört kere taқtīr olmuş ola bu cümle eczāyı muhkem

saḥḥ edüb 'arâḥ içinde bir hafta ısladub bir miqdâr şu koyub inbîḳden taḳtîr edeler ve gâyet hıfz edeler (TEN 139b/7).

Kibrît taş'îdiniñ keyfiyyeti oldur ki yüz yigirmi dirhem kibrît ve dahı tuz altmış direm ve zâc-ı muḥarraḳ kadar milḥ cümlesini bir yerde saḥḥ idüb taş'îd âletine ḳorsun bir toprak tencere içine (ḳum) koyub bu âleti ol ḳum üzerine ḳorsun ve altına ateş yaḳarsın ve ḥazer eyle ki ol ma'mûli ḳodıḡıñ âletin depesi kızmaḳdan eger pek kızarsa ḥarâretle kibrît erir aṣaḡı dökilür ve tekrâr yeni tuzdan ve yeni zâcdan taş'îd idersin üç kerre gâyet güzel olur ba'zı kimesne ḳar'a üzerinde ḥandaḳlı inbîḳ koyub 'amel ider eger muṣa'ad kibrîtden bir şey' düşse inbîḳin ḥandaḳına düşer taş'îd tamâm olunca ol kibrît-i muṣa'adı alur (ıfz idersin (GM 88b/18).

Keskin şular birḳaç nev'dir mâ'-i fârûḳ gibi ve mâ'-i zerrîn gibi ve rûḥ-ı milḥ ve rûḥ-ı zâc gibi ve ḥall-i muḳaṭṭar gibi ve mâ'-i kibrît gibi ma'lûm ola kim şol şular ki gümüşi ḥall ider ammâ altını ḥall itmez ve şol şular ki altını ḥall ider gümüşi ḥall itmez ammâ muḳaṭṭar sirke ḳar'a ile inbîḳ ile taḳtîr olur (GM 28a/5).

Mâ'-i zerrîn gibi bu şular gâḥice mâ'ilü'r-raḳabe ile aḡa egri dirler ve tırna dahı dirler anıñ ile de çıkar ve dahı yaş otluḳlar meşhûr olan ḳar'a ve inbîḳ ile çıkar (GM 31b/19).

1.1.28. İplik (bk. 1.2.15. İplik)

"Pamuk, keten, yün, ipek, naylon vb. dokuma maddelerinin uzun, ince liflerinden her biri; bu liflerin birlikte bükülmüş ve çekilmiş durumu" (GTS).

ET. yıp "kalın bükülmüş sicim" + +lik "isimden isim türeten ek" (Clauson, 1972: 870; Tietze 3, 2016: 625; Eren, 1999: 192).

İşkil ism-i Yünânîdir Türkîde aḡa soḡanı dërler 'Arabîde başalu'l-fâr ve başalu'l- 'unşul ve başalu'l-ḳay dahı dërler bişürmek murâd olduḡda ḥamîre şaralar ve üzerini çamur ile ḳapayub kızḡun tennûra ḳoyub bişüreler andan ḳabuḡını alalar ve bir aḡac bıçaḳ ile iki yaralar ve pâreleyüb bir kettân ipligine dizüb gölgede ḳurudalar (TEN 30b/15).

1.1.29. İsfenc

"Sünger" (KL).

Ar. isfenc (اسفننج) a.a. (Redhouse, 2011: 110).

İsfenc sünger dedikleri nesne Mışırda herşife dërler eger bunu yaḳub ḳan boşandıḡı yere külini ekseler ḳanı dutar ve eger 'asel ile ḳarışdırub eski ve yeni çıbanlara uralar gâyet nef' gösterir (TEN 30a/19).

1.1.30. Ḳab / Ḳap

"İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne" (GTS).

ET. ḳab a.a. (Clauson, 1972: 578; Tietze 4, 2016: 25).

Germ ü ter-durur yine senbüse hep / Yi şekerliden şaftı sen büse ḳap (T 147).

(Ācur için) Oldur ki gerçi gâyetle kızduralar şanavber aḡacının kömirinde tā âteş gibi kızara. Andan sonra zeyt yağında söndüreler. Birḳaç kerre böyle idüb ḥall ideler. Andan sonra bir ḳabâ ḳabına koyub inbîḳ suyu üstine ḡamzırdasın ve şaḳlayasın lakin mi'deye muzırdır (KTT 6b/13).

Ebhel bi-fethateyn beynehümâ sükün taḡ servisi ve ardıc dahı dërler bu ardıc iki nev' olur bir nev'i yemişsiz bir nev' yemişli olur yemişine ardıc

yemişi ve zamğına şanderus dağı dەرler yemişiniñ tabi'atı iki derece hār ve yābisdir bunun yemişin şirūğan yağıyla demür kab içinde tā ki kara olunca kaynadub andan şağır olan kulağa tam(ı)zırsalar kulağı açā on dirhem yemişin günlük beş dirhem sādeyağ ve beş on dirhem miqdārı 'asel ile qarışdırub zīku'n-nefese ve rebv şāhibine dağı nāfi'dir bunun miqdār-ı şerbeti iki dirhemdir (TEN 28b/13).

Eger kesilecek kol ve bacak ise kemük arasına girecek bacak ve bir yarık başkı ve iki destere ve birkaç çifte ve igneler ve balmumılı iplik ve tiftik ve yağı ve başkılar ve merhem ve bir veyā iki yumağ üzere yapılmış bağ ve ılık şu ile dolu kaplar ve süngerler ve sirke ve nişadır ruhidir ve bu edevāt-ı mezkūre'i tābla üzerine sırasıyla dizip hastaya göstermemek için üzerini örtmek lāzımdır (RT 11a/7).

1.1.31. Kārūre

"Sırça kap; sidik şişesi, ördek" (KL).

Ar. kārūre (قاروره) a.a.

(Utruc için) Ve tohumu şerbet ile ağuların tiryākıdır, huşūşen 'akreb ağısına. Eger lü'lü' ile hāmmāmda hall ideler, bir qarūrede koyub şerbetler ile isti'māl ideler, menī' ağulara nāfi'dir (KTT 5a/6).

1.1.32. Kāse

"Cam, çini, toprak vb.nden yapılmış derince çanak" (GTS).

Far. kāsa (كاسه) "bardak, fincan, kadeh" (Tietze 4, 2016: 157).

Her parası temizlenmiş badem on buçuk dirhem mermer havanda döğüb ba'dehū kıl elekden süzeler tekrar bir kāse belīlec şuyıla bir hoşça döğeler ba'dehū kıl elekden süzeler 'aynı eyle şu gibi ola ba'dehū toğuz dirhem peynir şekeri döğülmüş nebāt şekeri koyub dāyimā qarışdırub āteşde iken tā ki koyu olunca ba'dehū bir miqdār etmek için koyub berāber kaynaya ki bir miqdār koyulana ba'dehū hastalara yatacağ vaķit isti'māl edeler (TEN 120b/11).

1.1.33. Kāvanos

"Plastik, cam vb. maddelerden yapılmış ağız geniş, çeşitli boylarda kap" (GTS).

Yun. kāvanos (κάβανος) a.a. (Tietze 4, 2016: 175; Eren, 1999: 219).

Bir vuķiyye gül varağının dibinde olan beyāzın kırkub ba'dehū iki buçuk vuķiyye şekeri dağı koyub ve bir mermer hāvan içinde koyub döğeler ki hal ola ba'dehū çıkarub ve eridüb ba'dehū çıkarub bir kāvanos içine koyub güneşe koyalar tamam kırk gün dura ve her günde bir kere qarışdıra ve ašlā ateşe kıomayalar zīrā ateş girince menāfi'-i kuvveti zāyi' olur fevāyidi yürek ve mi'deye ve ma-sarıkaya kuvvet vērür... (TEN 131b/1).

1.1.34. Kazğan

"Çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarayan büyük, derin kap" (GTS).

ET. kazğan a.a. < kaz- "kazmak, oymak" + -ğan "fiilden isim türeten ek" (Tietze 4, 2016: 194-195; Eren, 1999: 223).

Varağ-ı benefsec ve kışr-ı haşhāş ve şa'ir-i maķşūr ve varağ-ı hıtmī lūbiyā her birinden berāber saħķ edüb bir büyük kazğana koyub on emdāli

muhkem şu ile ṭabh' edüp 'alîli içine oturdalar ve maḳ'adı duhn-ı beyz ve duhn-ı verd ile ṭilā' edeler (TEN 21a/19).

1.1.35. Kefgîr

"Haşlanmış yiyeceklerin sıvılarını veya bazı sıvıları süzmek için kullanılan, delikli, genellikle yuvarlak biçimli mutfak kabı, süzgeç, kevgir" (GTS).

Far. kafk-gîr / kafgîr (كفگیر) a.a. < Far. kafk "köpük" + Far. gîr "kavrayan, tutan" (Tietze 4, 2016: 205).

Şarâb-ı temürhindî uvacuk elile dâreler çöpünden çekürdeginden ayırtlayalar bir gün bir gece şuda ısladalar biraz kaynadup el uralar kefgîrden geçüreler (MŞ 185a/3).

1.1.36. Kûbbe

"Yarım küre biçiminde olan ve yapıyı örten dam, kümbet" (GTS).

Ar. kûbba (قبه) a.a. (Tietze 4, 2016: 412).

Bu faşlıḡ hükmi kibrîtiḡ şuyunu ve rûḡunu çıkarmasının beyânındadır bildiḡ kadar kibrîti alub bir büyük fincân içine korsın fincânı bir büyük çanaḡ koyub üstüne bir büyük kûbbe-i cām aşasın bir mertebe kim kibrîtiḡ yalnız kûbbeye degmeye bundan sonra ol fincân içinde olan kibrîtiḡ ortasında yaḡasın kaçan kibrît yana duḡânı yukarıya şu'üd ide mün'akis olub kûbbenin etrâfından fincân koḡuḡ çanaḡa ṭamlar vâcibdir ki bu 'ameli kış gününde ruṭübetli havâda ola ve bir şu saçılmış yerde ola böyle olmazsa bir şey' ṭamlamaz kaçan kim ṭamla bir yere cem' ola ol cem' olanı kibrît suydır (GM 37a/18).

1.1.37. Kûtı

"İnce tahta, mukavva, teneke, plastik vb.nden yapılmış, genellikle kapaklı kap" (GTS).

Yun. kutí (κουτί) "ekseriya dört köşe olan kapaklı mahfaza" (Tietze 4, 2016: 457).

Bu edviyeleri içine koyalar ḡarışduralar bir tepsiye bādām yaḡın dürteler ol tepsi içine dökeler şovayıcak keseler kûtıya koyalar ammâ müşki şekerile dögeler ve 'üdi ve şandalı düрпиyle dürpileyeler andan havana dükeler (MŞ 178a/12).

1.1.38. Kûp

"Su, pekmez, yaḡ vb. sıvıları veya un, buḡday gibi tahılları saklamaya yarayan, geniş karınlı, dibi dar toprak kap" (GTS).

ET. kûp a.a. (Clauson, 1972: 687; Tietze 4, 2016: 467).

Oldur ki ruşâşı şafḡa idüb ve üzümü çekirdegiyle dögüb içine koyub ṭabḡ idesin, bir yaş çukurda defnidesin. Ve bu kısmı delüp ve ip ile bağlayub sirke kûpinde koyalar (KTT 12a/9).

1.1.39. Mâ'ilü'r-Raḡabe

"Eḡri, eḡri boyun veya turna adı da verilen damıtma aleti" (GM).

Mâ'-i zerrîn gibi bu şular gâḡice mâ'ilü'r-raḡabe ile aḡa egri dirler ve turna daḡı dirler anıḡ ile de çıkar ve daḡı yaş otluḡlar meşḡur olan ḡar'a ve inbîḡ ile çıkar (GM 31b/17).

1.1.40. Maşraba

“Metal, toprak, plastik vb.nden yapılmış, ağzı açık, kulplu, bardağa benzeyen, küçük kap” (GTS).

Ar. maşraba (مشربه) a.a. (Tietze 5, 2018: 159).

Frengī mūmiyā dەرler bir nev’i ki ma’denīdir kıymetlüdür ve az bulunur aña mūmiyā-ı dārāçar dەرler ‘Acem ilinde şabānkāra nām tağda bir mağaranın yukarısında tamlar altına altun maşraba qorlar içine aqar dەرler ve altun maşrabadan murād içinde mūncemid olmaz dەرler tā ki maşraba tolub taşra āhir yere dokerler anda mūncemid olur dەرler cümlesinden bu cins mūmiyā kuvvetde ve fi’ilde yegdir ve tağlarda ve şularda dağı bulunur (TEN 102b/14-15).

1.1.41. Mel’aqa

“İlaç hazırlarken ve içerken kullanılan bir alet, kaşık” (KTT).

Ar. mil’aqa (ملعقة) “kaşık, spatula” < la’q (لعق) “yalamak” (Redhouse, 2011: 1970).

Şamğ-ı ‘Arabī, ketīre, levz-i şanavber, bizr-i kettān qavrulmuş ola. Bu eczāları berāber idüb ve rub’inca rubb-ı sūs ve südisince bādem yağı ve bal eger şovuklık var ise. Ve illā şeker bir mel’aqaya degin isti’māl olına ve eger su’āl hāreţten ve yübsden olsa (KTT 293b/15).

1.1.42. Mendil

“Ağız, burun ve ter silmek, el yüz kurulamak gibi işlere yarayan, pamuk, keten veya ipekten dört köşeli küçük dokuma” (KL).

Ar. mandil (منديل) “el bezi; baş örtüsü” < Yun. mandili (μαντιλι) “el bezi; baş örtüsü” < Lat. mantelium “el havlusu” (Tietze 5, 2018: 190-191; Eren, 1999: 291-292).

Ve ‘aqaķiriñ yeñisi ve ağırı ve çok kurumamış ola. Anı ihtiyār ideler. Ve qačan ki muhkem iderler bal ile işladalar ve demir havanda güneşde dögeler ve ahq olduqda bir avuç tarh ideler ve hall olduqda yine ol kadar miðlince ve bal ve ol şey’ ki anıñ ile dögeler, belesān yağı ile yağlayalar muhkem olınca. Şonra ince şuf ile veyā mendil ile örteler ve her gün iki yüz kerre dögeler (KTT 66b/9).

1.1.43. Mengene

“Onarma, işleme, düzeltme vb. işlemlerin uygulanacağı nesneyi sıkıştırıp istenildiği gibi tutturmaya yarayan bir tür alet” (GTS).

Yun. manganon (μαγγανον) “kuyu çarkı” (Tietze 5, 2018: 192).

Ağaçka’ unı ekşisiniñ uşāresi üç vuķiyye el ile şıķılmış ola mengene ile çıķmış olmaya bir toprak şırlı tancarada qaynaya bal kıvāmına gelince beş yüz dirhem şekeri katalar qaynaya bal kıvāmına gelince bir şīşe içine koyub güneşe koyalar baķiyye-i ruţubeti gide fevāyidi oldur ki şarı şafrādan olan şişleri söyündür(ür) ve şarı şafrādan hummāları def’ eder ve hummā-yı rediyyeye nāfi’dir ve şusuzluğı keser bi-izni’llāh (TEN 125a/9).

1.1.44. Miķrāz / Miķrāş

“Kesecek alet, makas” (KL).

Ar. miķrāz / miķrāş (مقراض) / (مقراض) a.a. < Ar. qarız / qarş (قرض) / (قرص) “kesmek” (Redhouse, 2011: 1942).

(İbrişim için) Ādemîñ cildin tazelendirir. Ve anıñ libsi kehle olmağı men'ider. Ve hafakānı ve zu'f-ı mi'deyi ve re'iseyi yemek ile men'ider. Ve küli gözde olan yaraları ve yaşları göze çekmek ile men'ider. Ve eger külin şuya koyub ve giciyik olan kimse anıñla gusleylese halāş olur. Ve keyfiyyet-i isti'mālî edviyelerde oldır ki: Miqrāz ile doğrayub cevahirde ezeler yāhūd bakır tāvaniñ üstinde yaqalar Andan şonra isti'māl ideler (KTT 4a/2).

Mi'de marazlarınıñ devāsı bakırınıñ ve demürün zāclarını çıkarmanıñ tarīki oldur ki bakır şahifelerini ve demir şahifelerini ince idüb miqrāşla ufağ ufağ doğrayub bir çölmek içine bir bundan ve bir saħk olmuş kibrîtden döşeyesin ateşe koyub nār-ı şedîd ile hattā cümlesi yanub tütünü kesile bu ise bir sâ'atde olur şonra çıkarub şogudursın... (GM 81b/14).

1.1.45. Nîşter (bk. 1.2.27. Nîşter)

"Cerrahide kesme işlemlerinde kullanılan bıçak" (GTS).

Far. nîş-ter (نیشتر) a.a. (Redhouse, 2011: 2117).

Dîger merhem-i lütfu'l-(i)lāhi bu merhem ğayrı merhemler bir ayda êtdügi işi bu bir günde êder bi-izni'llāhi te'ālā ve insānıñ bedeninde uvağ temregi yāhūd nîşter kırığı olursa çıkarır ve medānede olan taşları üzerine tılā êdince çıkarır (TEN 142b/12).

1.1.46. Ocağ

"Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer" (GTS).

ET. oçoğ / ocağ "ateş yakmaya yarayan yer" < ötçağ a.a. < öt "ateş" + +çağ "isimlerden alet isimleri türeten ek" (Clauson, 1972: 22; Tietze 6, 2018: 105-106).

Huşūşā miskī elma ya ayva ile taldurılıp ocağda kebāb ola (İT 11b/7-8).

Ve ocağda kebāb olan etün buħarı müteħallil olmağıla tennürda bişen aħaffdur (İT 16b/5-6).

Eger turbı oyub içine dört dirhem şalgam toħmı koyub ve hamîre şarub ocağda gömüb bişürüb üç gün peyāpey yeseler aşlā taşlardan êder kımaz çıkarır kırar (TEN 68b/16).

1.1.47. Sac

"Yassı demir çelik ürünü" (GTS).

ET. sâc/sâç "metal levha; üzerinde yufka, ekmek vb. pişirilmeye yarayan metal levha" (Clauson, 1972: 794; Tietze, 7 2019: 117).

Sacda kavurular kül êdeler (MŞ 87a/14).

1.1.48. Sacayağ / Saç Ayağı

"Üzerine tencere, tava vb. koymaya yarayan, ateş üzerine oturtulan, üç ayaklı çember veya üçgen biçiminde demir destek" (GTS).

ET. sâc/sâç "metal levha; üzerinde yufka, ekmek vb. pişirilmeye yarayan metal levha" + ayağ (Clauson, 1972: 794; Tietze, 7 2019: 117).

Tağtîr ateşiniñ mertebesi üçdür evvel ateşin kendi üzerinde ola ikincisi kül üzerinde ola buña tağtîr-i bi'l-yübüset dirler ve üçüncisi şu içinde olur buña tağtîr-i bi'r-ruṭubet dirler ve ateşin kendi üzerinde olan tağtîrde yā âlet ateşin kendi üzerine vāsıtasız konur veyāhūd âlet bir çölmege kül koyub ol külün içine konur ve ağzınıñ etrāfını muħkem tıyn-i ħikmet ile vaşl olub ol çölmek sacayağ

üzerine konub sac ayağın etrafı bir hoşça yapılır yâhüd bir firun yapılab ol ma'mülün miqdârınca anıñ üzerine konur çölmek ekder taqîrde isti'mâl olunan tarîk bu tarîkdir (GM 31b/12-13).

1.1.49. Serpüş

"Başa giyilen şey, başlık" (KL).

"İlaç hazırlama sırasında kullanılan bir malzeme, serpuş, külah, takke" (KTT).

Far. ser-püş (سريوش) a.a. (Redhouse 2011: 1050) < far. ser "baş" + Far. püş "örtün" (KL).

Ve eger şüniz ve buğday gibidir bir zarfa ki iki delügi ola koyalar, bir delügin bir tacinine koyub bir delükli serpuş ile örteler ve âteşi ana qarîb ideler ve ol bir delügi bir zarfa idhâl ideler (KTT 141a/2).

1.1.50. Şındu

"Makas" (GTS).

ET. sını- "kırılmak" (Clauson, 1972: 836; Tietze 7, 2019: 320).

... şınduyıla uvağ toğranmış ola... (MŞ 183b/7).

1.1.51. Şırça

"Cam, camdan yapılmış" (GTS).

ET. sırça / sırıçğa a.a. (Clauson, 1972: 845; Tietze 7, 2019: 332).

Mâ'ü'l-kaddâh ve mâ'ü'z-zehîr dahı derler turunc çiçeginiñ şuyudur baqır kab içinde kuvveti üç yıl bâkîdir ve şırça içinde kuvveti altı ay bâkî olur (TEN 94b/6).

1.1.52. Şırçalı

"Cam, camdan yapılmış eşya" (TEN).

ET. sırça / sırıçğa a.a. (Clauson, 1972: 845; Tietze 7, 2019: 332) + +lı "isimden isim türeten ek".

Kerme-i mu'allağa saparina dedikleri köki uzun tamarlara beşzer bir kulaç kadar olur beyâz ve azacığ siyâha mâ'ül olur a'lâsı ağır olmak gerekdir ve kuruduklarında içinde gubâr gibi bir nesne çıkar tabî'atı ikinci derece ibtidâsında hâr ve yâbisdir ba'zılar dördüncü derecede yâbisdir dediler ve köki hâdiid olmağla 'Arabî kitâblarında ve müfredât aşhâbı yazmışlardır frenk marazınıñ muqaddemâtı vardır ibtidâ her ne cânibden başlar ise yaramaz 'alâmetler gösterüb çibanlar ve kuvvetsizlik ve ba'fü'l-hareke gibilerdir bilâ-zahmet fâ'yide eder ve rahim marazlarına ve ta'hlil-i riha ve zükkâma ve teshîni-i mi'deye ve mu'laqâ cemî' emrâz-ı bārideye nāfi'dir keyfiyyet-i isti'mālî budur medelâ yaz günlerinde harifin ibtidâsında isti'mâl olunmak gerekdir şıfatı oldur ki bu kökden otuz dirhem alub yuyub ve yarub hurde kırub bir şırçalı ağzını kil-i hikmet ile çapayub bir miqdār issidüb yigirmi dört sâ'atden sonra ateşe koyub dülüdi kalınca çaynadub andan süzüb ol şuyı başka şaklayalar (TEN 81b/18).

1.1.53. Sîni

"Üzerinde yemek de yenilebilen, yuvarlak, bakır veya pirinçten büyük tepsi" (GTS).

Far. sîni (سینی) a.a. (Tietze 7, 2019: 372; Redhouse, 2011: 1104).

Bu ayva şarābına oddan indüricek qarışduralar ve bir sīnī üzerine dökeler ve bir tepsiyile başalar tā ki yaşşı ola ve bıçağıla keseler (MŞ 186a/11).

1.1.54. Şuvr / Şūr

“Boru” (TEN).

Ar. şūr a.a. (صور) (Redhouse, 2011: 1190).

Fārisīde āb-ı kemeh ve āb-ı māh-ı kemeh daḥı dērler kavlı-i Şāhib-i Cāmi ve İhtiyārāt bu şu Hindden gelür Çīn deryāsında olur bir balıkdadır ol balığı ol deryāda ba zılar çuvaldız gibi bir demür ile urarlar fi'l-hāl yine yarası dūrüst olur dirler bu şuyun ḥāşiyetindedir dir İbn Baytār kavli üzre bunun miqdār-ı şerbeti iki çekirdekdir kavlı-i İhtiyārāt iki miḍkāldir eger bir kimesneniñ a'zāsı kesilse veyā kemügi kırılrsa bu şuyı dişlere tokundurmadan ya'nī bir mā'-i şuvr ile boğaza aqtarub içeler fi'l-hāl hoş ola amma ol a'zāyı evvelki yerine koduğdan sonra içeler ki a'zā her qanda bulunursa hemān ol maḥallde ḥōş olur. (TEN 94a/1).

1.1.55. Süzek

“Süzme aracı, süzgeç” (KL).

Süz- “süzmek” + -ek “fiillerden alet isimleri türeten ek”.

Şuyı bir çölmek içine qorsın daḥı çölmek ağızına bir süzek qorsın süzekiñ içine kepek yā otluq qorsun ol ālet olan şīşe'i ol otluq içine qorsun ve cümlesiniñ üstüne kabaq qorsun gerekse ol şīşeniñ boğazı taşra çıkşun gerekse çıkmasun andan sonra çölmek altına ateş qorsun buḥār şīşe olduqda ta'fin ve taḥmīr kāh olur... (GM 29b/18-19).

1.1.56. Süzgi

“Altında küçük küçük delikleri bulunan ve süzme işinde kullanılan kap” (KL).

Süz- “süzmek” + -gi “fiillerden alet isimleri türeten ek”.

Bu taşfiye daḥı üç şey'iñ biri ile olur evvelkisi ol şey taşfiye idüb kaynadub ve kaynadırken yumurta beyāzını hılıt idüb kaynadıqda köpügi üzerine gelür süzgi ile alub atasın ve yaramaz düfli dibine çöker süzüb ol şey'i alasın ve dibine çöken düfli atarsın ikinci taşfiye şıkmağ ile olur bādem yağı ve cevz yağları çıqdığı gibi daḥı gayrılar çıqdığı gibi üçüncü taşfiye elek ile olur hıyārşenbe balı çıqdığı gibi (GM 31a/4).

1.1.57. Şīşe

“İçine su ve her türlü sıvı madde konan camdan çeşitli biçim ve büyüklükte boyu enine göre çok daha uzun ağız kısmı dar kap” (KL).

Far. şīşe/şüşe (شیشه) / (ششه) “sıvıların konulduğu dar ağızlı cam kap; gaz lambalarının gaz konulan kısmı” (Tietze 7, 2019: 622).

Ağacka' unı ekşisiniñ uşāresi üç vukıyye el ile şıķılmış ola mengene ile çıkmış olmaya bir toprak şırlı tañcarada qaynaya bal kıvāmına gelince beş yüz dirhem şekeri katalar qaynaya bal kıvāmına gelince bir şīşe içine koyub güneşe koyalar baqıyye-i ruḥbeti gide fevāyidi oldur ki şarı safrādan olan şışleri söyündür(ür) ve şarı safrādan ḥummāları def' eder ve ḥummā-yı rediyyeye nāfi'dir ve şusuzluğu keser bi-izni'llāh (TEN 125a/10).

Şuyı bir çölmek içine qorsın daḥı çölmek ağızına bir süzek qorsın süzekiñ içine kepek yā otluq qorsun ol ālet olan şīşe'i ol otluq içine qorsun ve

Reşāşü'l-beyz kâlaydır Fārisīde erzīz dirler kâlayıñ tabī'atından kūrşununñ tabī'atı yegdir ve nef' i artuğdur eger kâlaydan bir küçük tahtacık idüb ve kāsığa ve bile bağlasalar müfiddir ihtilāmı men' ider (TEN 50b/3).

1.1.62. Tancara / Tencere / Tancire

"İçinde yemek pişirilen, kapaklı, genellikle metal kap" (GTS).

Ar. tancara (تنجيره) a.a. (Tietze 8, 2019: 148).

... iki direm nīlüfer başınun yaprağı toköz dāne baldırı kara bir dutam şeker altmış direm bunları bir tancire içinde kaynadalar... (MŞ 183b/10).

Ağaçka' unı ekşisiniñ uşāresi üç vuķiyye el ile şıķılmış ola mengene ile çıķmış olmaya bir toprak şırlı tancarada kaynaya bal kıvāmına gelince beş yüz dirhem şekerı katalar kaynaya bal kıvāmına gelince bir şīşe içine koyub güneşe koyalar baķiyye-i ruṭübeti gide fevāyidi oldur ki şarı şafrādan olan şışleri söyündür(ür) ve şarı şafrādan hummaları def' eder ve hummā-yı rediyyeye nāfi' dir ve şusuzluğı keser bi-izni'llāh (TEN 125a/9).

Eger birkaç akrebi şīşe içinde zeyt ile günde 5 tutsalar ol yağdan mafāşıl ve bud ve incik ve arka ağrılarına sürseler muvāfiķdir ve bevāsire sürseler düşürür ve kurdır ve akrebiñ yanmasınınñ birkaç nev' i olur ammā āsāni ve a'lāsı oldur ki bakır tencereye koyub ağzın kil-i hikmet ile kapayub bağ çubuğıyla yanmış bir tennūra bir gice koyasın a'lā olur (TEN 63b/7).

Kibrīt taş' idiniñ keyfiyyeti oldur ki yüz yigirmi dirhem kibrīt ve dağı tuz altmış direm ve zāc-ı muharrak kadar milḥ cümlesini bir yerde saḥķ idüb taş' id āletine kōrsun bir toprak tencere içine (kum) koyub bu āleti ol kum üzerine kōrsun ve altına ateş yakarsın ve hāzer eyle ki ol ma'mūli kōdığıñ āletinñ depesi kızmağdan eger pek kızarsa hāretle kibrīt erir aşığı dōkilür ve tekrār yeñi tuzdan ve yeñi zācdan taş' id idersin üç kerre gāyet güzel olur ba' zı kimesne kar'a üzerinde hāndaķlı inbīķ koyub 'amel ider eger muşa' 'ad kibrītten bir şey' düşse inbīķin hāndaķına düşer taş' id tamām olunca ol kibrīt-i muşa' 'adı alur hıfz idersin (GM 88b/12).

1.1.63. Tennūr

"Fırın, ocak, tandır" (KL).

Ar. tennūr (تنور) a.a. (Redhouse, 2011: 602).

Etmeklerün eyüsi arı buğday etmegidür tuzı ve hamiri yerinde olan inen kalin ve inen yufka olmaya tennūrda ya furūnda bişmiş ola (MŞ 16b/12).

Buğday etmeginün efdālı oldur ki hālīş buğday unından ittihāz olunup tuzı ve hamiri i'tidāl üzere olup mu'tedil tennūrda bişmiş ola (İT 9b/6).

Ve beksimātuñ eyüsi oldur ki tennūrda bişmiş hamirlü etmekden ittihāz olunup gölgede kurumuş ola (İT 10a/4).

Tennūrda kuruyan redidür, geç hazm olur (İT 10a/5).

Ve ocağda kebāb olan etün buḥārı müteḥallil olmağıla tennūrda bişen aḥaffdur (İT 16b/6).

Zirā tennūrda bişen ki biryan denilür, andan müteşā'id olan buḥār müteḥallil olmayup yine müterāci' olmağıla hāreter ve vehāmet kesb edüp daķıl ve asri'l-hazm olur (İT 16b/6).

1.1.64. Tepsi

"Fincan, tabak, bardak vb. şeyleri taşımaya yarayan, derinliği olmayan, türlü büyüklükte düz kap" (GTS).

Moğ. tebsi "geniş, değirmi tabak, tepsi veya tabla" (Tietze 8, 2019: 160; Tuna 1972: 242).

Bu edviyeleri içine koyular karışduralar bir tepsiye bādām yağın dürteler ol tepsi içine dökeler şovayıcak keseler kutıya koyular ammā müşki şekerile dögeler ve 'üdi ve şandalı dürpiyile dürpileyeler andan havana dükeler (MŞ 178a/11-12).

Bu ayva şarābına oddan indüricek karışduralar ve bir sīnī üzerine dökeler ve bir tepsiyle başalar tā ki yaşşı ola ve bıçağıla keseler (MŞ 186a/11).

1.1.65. **Ṭulkuḡ / Ṭulum / Tulum**

"Bazı yiyecek ve içecekler için koruyucu kap olarak kullanılan, önü yarılmadan bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi" (GTS).

ET. tuluḡ / tulḡuḡ / tulkuḡ "tulum, üfürülerek şişirilmiş tulum" (Gülensoy 2007b: 930; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 321).

... tulkuḡı urup yelile ṭolduralar (MŞ 83b/8).

Demişler ki sırtlan veyā ḡuduz atıḡ derisinden tulum edüp içinden şu vërseler bir çanaḡ üstinden veyā altından bēz ile veyā sünger ile örtüp şu verseler içe ve eger altundan bir ibrīḡ gibi nesne düzüp boğazına koyup ebraḡdan arıtılmış şu ḡoysalar içe (TMT 140b/16).

Mī'a didikleri meşhūr ḡaragünlükdür ve mī'a-ı yağına -ı sāyile dirler ve asel lebeni daḡı dirler ammā lebeni günlük buḡurına daḡı iṭlāḡ olunur ve Türkīce şıḡla dirler ḡaşşā lubānıḡ cüz'-i a'zamıdır ol diyārda ṭulumlara ḡoyub götüreler (TEN 103b/4).

1.1.66. **Ṭurna**

"Eğri boyun ve mā'ilü'r-raḡabe adı da verilen damıtma aleti" (GM).

ET. turña "sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan göçücü, iri bir kuş turu" (bu kuşun adından) (Tietze 8, 2019: 277; Eren, 1999: 418-419).

Mā'-i zerrīn gibi bu şular ḡāḡice mā'ilü'r-raḡabe ile aḡa egri dirler ve ṭurna daḡı dirler anıḡ ile de çıkar ve daḡı yaş otluḡlar meşhūr olan ḡar'a ve inbīḡ ile çıkar (GM 31b/17).

1.1.67. **Ṣarf**

"Kap, kılıf, sarma" (GTS).

Ar. ṣarf (ظرف) a.a. (Redhouse, 2011: 1270).

Ve eger şūnīz ve buḡday gibidir bir ṣarfa ki iki delüḡi ola ḡoyalar, bir delüḡin bir ṭācine ḡoyub bir delüḡli serpuş ile örteler ve āteşi aḡa ḡarṭb ideler ve ol bir delüḡi bir ṣarfa idḡāl ideler (KTT 141a/2).

Evvelā dilediḡiḡ ḡadar zāc alasin ısıcaḡ şuda ḡall idesin şoḡra zācdan üç yüz dirhemine elli dirhem dühn-i ṭarṭir ḡoyasin ḡaçan şuya eczā'-i kibritisi inānıḡ dibine çöker atarsın ol şāfi olan suyu alub mu'tedil ateşde şuyun yarısı gidince ḡaynadasın şoḡra bu ṣarfı şovuk yerde ḡoyasin anda buz pāreleri gibi ol 'aḡd olan şey'(i) ḡıfz idersin (GM 63b/15).

1.1.68. **Züçac**

"Sırça, cam şişe" (KL).

Ar. zucāc / zucāce (زجاج) / (زجاجه) “bardak” (Redhouse, 2011: 1005).

Zücāc: Ol, sırçadır. Yūnānca sūmāris ve fāṣīḥ-i ‘Arabī’si ḳavārīrdir (KTT 166a/3).

Aṣlā sevād olmayub bir cevher-i ṣeffāf zücācı olunca ba‘zı kimesne antimumı bārütsız yaḳar (GM 60a/12).

1.2. İlaç Alımı veya Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar

1.2.1. Ābzen

“Hasta tedavisi için kullanılan bir tür banyo kabı. Demir veya bakırdan yapılan, insan boyundaki bu kabın üst kısmında bir delik bırakılır. İçine hastalığın özelliğine göre gerekli ilaçlı sular doldurulur. Hasta bu kabın içine sokularak kafası üst kısımdaki delikten dışarı çıkarılır ve yeterli bir süre hasta bu kabın içinde tutulur” (MŞ).

Far. ābzan (أبزن) a.a. (Redhouse, 2011: 12).

Ol ‘illetluyı bu şu içinde oturdalar buña ābzen dērler (MŞ 94a/11).

1.2.2. Bağ

“Bir nesneyi saran şey, sargı, bağ” (KL).

ET. bağ / bay “bağlamaya yarayan ip vb.” < ET ba- “bağlamak” + -ğ “fiilden isim türeten ek” (Clauson, 1972: 310; Tietze 1, 2016: 547; Eren, 1999: 32-33; Gülensoy, 2007a: 100).

Yerlerinden oynamış a‘zā-yı rücüm zabt ve rabṭ için isti‘māl olan ālātlara daḫı bağ dinür meḍelā ḳaşıḳ baḡı ve daḫa yuḳaru ḳaldırmaḳ için kullanılan arṣaḳ ve mecāre-i bevil mecāre damga başmaḳ için ālātlar miḍillü ve ekḍer def‘a bağlamaḳ için yün ve pampuk ve ketān ve kenāvir ipliklerinden ma‘mül olan bezler isti‘māl olunur ve ādiyā beziḡ boyu uzun ve eni ṭar olmalıdır ve bu bezlere yara bağlanmazdan evvel band ya‘nī bağ ve bağlandıḳdan ṣonra bandaj ya‘nī ṣarḡu tesmiye olunur (RT 2a/7).

1.2.3. Band

“Bağ, sargı, bant” (KL).

Fr. bande “şerit” (Tietze 1, 2016: 578-579) (CNRTL).

Yerlerinden oynamış a‘zā-yı rücüm zabt ve rabṭ için isti‘māl olan ālātlara daḫı bağ dinür meḍelā ḳaşıḳ baḡı ve daḫa yuḳaru ḳaldırmaḳ için kullanılan arṣaḳ ve mecāre-i bevil mecāre damga başmaḳ için ālātlar miḍillü ve ekḍer def‘a bağlamaḳ için yün ve pampuk ve ketān ve kenāvir ipliklerinden ma‘mül olan bezler isti‘māl olunur ve ādiyā beziḡ boyu uzun ve eni ṭar olmalıdır ve bu bezlere yara bağlanmazdan evvel band ya‘nī bağ ve bağlandıḳdan ṣonra bandaj ya‘nī ṣarḡu tesmiye olunur (RT 2a/7).

1.2.4. Bandaj

“Bağ, sargı” (GTS).

Fr. bandage “sargı” < Fr. bande “şerit” + Fr. +age “isim ve fiillerden isimler türeten ek” (Tietze 1, 2016: 579) (CNRTL).

Yerlerinden oynamış a‘zā-yı rücüm zabt ve rabṭ için isti‘māl olan ālātlara daḫı bağ dinür meḍelā ḳaşıḳ baḡı ve daḫa yuḳaru ḳaldırmaḳ için kullanılan arṣaḳ ve mecāre-i bevil mecāre damga başmaḳ için ālātlar miḍillü ve ekḍer def‘a bağlamaḳ için yün ve pampuk ve ketān ve kenāvir ipliklerinden ma‘mül olan bezler isti‘māl olunur ve ādiyā beziḡ boyu uzun ve eni ṭar

olmalıdır ve bu bezlere yara bağlanmazdan evvel band ya'nî bağ ve bağlandıktan sonra bandaj ya'nî şarğu tesmiye olunur (RT 2a/7).

1.2.5. Bez / Béz

"Pamuk veya keten ipliğinden yapılan dokuma, çaput" (GTS).

ET. böz a.a. (Clauson, 1972: 389; Tietze 1, 2016: 681; Gülensoy, 2007a: 136).

Göbek ve dübür ve etraf dühn-i benefsele yağlana ve bārīde kızmış béz ile ve kepek ile ve dārī üzerine vaz' oluna (TMT 77a/17).

Demişler ki sırtlan veyā kuduz atıj derisinden tulum édüp içinden şu verseler bir çanağ üstinden veyā altından béz ile veyā sünger ile örtüp şu verseler içe ve eger altundan bir ibrık gibi nesne düzüp boğazına koyup ebrağdan arıtılmış şu kıysalar içe (TMT 140b/16).

Diger 'amel-i haccer cerāhatlara iksirdir bu taşın fāyidesi bī-haddır tecrübe olunmuştur gāflet olunmaya yaralara nāfi'dir ve a'zā'ı kavī eder ve dişleri muhkem eder ve etleri bitürür ve kanı tutar yüzde gözde olan beyāzı izāle ider ve ve remedi giderir mā'-i verd ile hall édüb tılā edince 'ufüneti men' eder tārık-i isti'mālī budur bu taşdan on iki dirhem yüz kırk dört dirhem şu ile hılt édüb bir bezi ısladub cerāhat üzerine vaz' edeler ve ağrısına bu şu ile mazmaza étdürelər tārık-i 'amelī budur gök zāc yüz kırk dirhem zāc-ı ebyaz yetmiş iki dirhem şeb-i ebyaz iki yüz on altı dirhem naṭrūn ve milḥ her birinden otuz altı dirhem milḥ-i tārīr ve milḥ-i afsentūn ve milḥ-i barancāsef ve milḥ-i hindibā ve milḥ-i kākūnec ve milḥ-i lisān her birinden altışar dirhem cümle bu mezkūrları hall ile hall édüb bir şırçalı çömlegi mülāyim ateş üzerine koyub karşıdurub 'ağd olunmağa karīb olunca yetmiş iki dirhem isfidāc ve kırk sekiz dirhem tūn-i ermenī saḥk édüb bile hılt édüb ve karşıduralar 'ağd olduğa alub hıfz edeler 'acāyib mübārek şey'dir (TEN 144a/19).

Huşūşā ki ol marazlar a'zā'-i re'ise-i seb'ada ola ma'lūm ola kim eger maraz issi olan marazlardan olursa marīziñ elini ve ayağını nabzına yapışmazdan muqaddem şovuk şuya kıyalar yāhūd tamarı şu ile ıslanmış bez ile şovudalar andan sonra yapışub hükm ideler (GM 16b/11).

Yerlerinden oynamış a'zā'-yı rücūm zabt ve rabṭ için isti'māl olan ālātlara daḥı bağ dīnūr meḍelā kaşık bağı ve dağa yukarı kıldırmağ için kullanılan arşak ve mecāre-i evil mecāre damga başmağ için ālātlar miḍillū ve ekḍer def'a bağlamağ için yün ve pampuk ve ketān ve kenāvir ipliklerinden ma'mūl olan bezler isti'māl olunur ve ādiyā beziñ boyu uzun ve eni tār olmalıdır ve bu bezlere yara bağlanmazdan evvel band ya'nî bağ ve bağlandıktan sonra bandaj ya'nî şarğu tesmiye olunur (RT 2a/7).

1.2.6. Bilegi

"Kesici araçları bilemek için kullanılan alet" (GTS).

ET. bilegü a.a. < bile- "bilemek, keskinleştirmek" (< bi "bıçak; sivri" +le- "isimden fiil türeten ek") -gü "fiilden isim türeten ek" (Clauson, 1972: 341; Tietze 1, 2016: 709-710; Eren, 1999: 53; Gülensoy, 2007a: 145).

Bi'l fethi'l-elif ve bi'l-bā bir meşhūr ve mu'teber ağacdır. Türkīde daḥı abanūz ve abanūs dērler hindī abanūsı eger şu ile bilegi üzerine sürtseler ve andan göze sürme gibi çekseler göz perdesini gidere ve aklık illetini zāyil éde

kavl-i ihtiyārāt kılıç ve bıçak yaralarından kan tutmağa dahı nazîri yokdur (TEN 28b/2).

1.2.7. Bisturi

“Neşter” (GTS).

Fr. bistouri “neşter” < İt. (konuşma dili) pistorino/ bistorino / bisturino “bir cins bıçak, küçük hançer” (bunların imal edildiği Pistoja şehrinin isminden) (Tietze 1, 2016: 733) (CNRTL).

Bisturi dinilen alât-ı kaṭ'ınîñ t̄arîki alât-ı mezkûre beş nev' ile t̄utulup nev'-i evvelde zahmkeşîñ kesr t̄arafi aşağı olmak üzere yazu kâlemi gibi t̄utulur ya'nî orta parmak zahmkeşîñ bevzinde olur ve kesilecek yerin derinliğine göre uzun ve kısa t̄utulur nev'-i d̄ânîde yine kesr t̄arafi yukarı olmak üzere neşter gibi t̄utulur (RT 55a/7).

1.2.8. Ciled

“İnce çelikten yapılmış, genellikle iki ağızlı keskin tıraş bıçağı, jilet” (GTS).

İng. Gillette “tırâş bıçağı markası” (Amerikalı sanayici King Camp Gillette (1855-1932) isminden) (WebsDict).

Evvelâ yaķu yapışacak yeri t̄irâş idüp ve ba'dehû ciledi kırdırmaq için sirke ile ovduķdan şonra yakuyı biraz ateşe t̄utup tenbîh olan mahalle yapıştıralar ve eger yakunîñ yeri kol ve bacaklarda ise üzerine yaşdıķ konduķdan şonra bağlanıla (RT 51b/5).

1.2.9. Çârşab

“Yatağın üstüne serilen veya yorgan kaplanan bez örtü, çarşaf” (GTS).

Far. *çâder* (چادر) “örtü” + Far. *şeb* (شب) “gece” (Tietze 2, 2016: 159).

İşâbe'i mezbûri yapmaq için yaşdıķlar ve bir fevķânûn ya'nî üstübi ile doldurup ve besîlerin altına kımak için yapılan çârşâb fevķânûn dinilen besî şarđusı olan çârşâb şınıķ 'uzvîñ kalınlığına uygun müte'addid şerîdler ve kezâlik başkılar ve birkaç kat bükülmüş ahyer başkılar ve iç t̄arafa geleni dış t̄arafa gelenden dahı kısa olmak üzere ve bu t̄ışaru gelen besîniñ alt başını kemer şeklinde oyuk olup ve bir parmak yukarusından bir delik olup ve boyu hastanîñ kalçasından tâ ayağını üç parmak geçmek kıadar olmalıdır (RT 41b/10-11).

1.2.10. Çuvalduz

“Çuval vb. dokumalar dikmekte kullanılan, ucu yassı ve eğri, büyük iğne” (GTS).

Far. *çuvâldüz* (چوالدوز) “büyük ve kalın iğne” (asıl anlamı çuval diken, çuvalcı) < Far. *çuvâl* “büyük torba, çuval” + Far. *düz* “diken” (Tietze 2, 2016: 271).

Sebeb em'ânun t̄abaķâtı mâ-beyninde habs olan ya ğalîz yeldür ki hîss olunur ke'nne bir çuvalduz ile em'âda delinür gibi ve bunun ağrısı uvacuķ olur (TMT 103a/2).

1.2.11. Destere

“Ağaç, demir vb. şeyleri kesmeye yarayan, genellikle üçgen biçiminde dişleri olan, dar ve uzunca çelik araç” (GTS).

Far. dastara (دست اره) “kesme aleti” < Far. dast “el” + Far. arra “testere, bıçkı” (Tietze 2, 2016: 380; Eren, 1999: 405).

Kelime Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir (Eren, 1999: 405).

Eğer kesilecek kol ve bacak ise kemük arasına girecek bacak ve bir yarık başkî ve iki destere ve birkaç çifte ve igneler ve balmumulu iplik ve tiftik ve yakî ve başkîlar ve merhem ve bir veyâ iki yumağ üzere yapılmış bağ ve ılık şü ile dolu kaplar ve süngerler ve sirke ve nişâdır ruhıdır ve bu edevât-ı mezkûre’i fâbla üzerine sırasıyla dizip hastaya göstermemek için üzerini örtmek lâzımdır (RT 11a/4).

1.2.12. Dörpi / Dörpü (bk. 1.1.12. Dürpi)

“Ağaç, kurşun, kalay vb. yumuşak metallerin kabasını almaya yarayan, dişleri uzun ve aralıklı olan eğe; bir şeyin yüzündeki pürüzleri gidermek, düzgülleştirmek için kullanılan kısa, ince, pürtüklü eğe” (GTS).

ET. törpig “dişleri uzun ve aralıklı olan eğe” < törpi- “törpülemek” + -g “fiilden isim türeten ek” (Tietze 2, 2016: 483).

Eğer çıkarmak mümkün olmazsa dişi işlâh edeler ve tenkıye ve hakk edeler veyâ dörpüyle kazılır ve eğer sebep dişün za‘findan olursa takviyet edeler (TMT 79a/19).

Sahğ cinsinden bürâde ve bürâde oldur ki dörpi ile olur bürâdeye bürrâniler de kimyâviler de muhtâcdır ve ma‘deni bürâde itmek için ve pek ağacı bürâde itmek için (GM 26a/8).

1.2.13. Dülband

“İnce ve seyrek dokunmuş, hafif ve yumuşak pamuklu bez; bu bezden yapılmış başörtüsü” (GTS).

Far. dul-band (دلبنده) “ince ve seyrek dokunmuş bez; başörtüsü” < Far. dil-band “kalbi bağlayan, çok sevilen” < Far. dil “gönül, yürek” + Far. band “bağlayan” (Tietze 2, 2016: 512; Eren, 1999: 420).

Bir dülbendi şovuk şuya batırub hastanın nabzına koyasın ki anda olan hareket-i zâyide bir miqdâr tevağkuf göstere (TEN 12b/3).

1.2.14. İgne (bk. 1.1.24. İğna)

“Dikiş dikmekte, nakış işlemekte kullanılan, bir tarafında iplik geçirilecek bir deliği bulunan, ucu sivri, ince çelik alet, iğne; iki şeyi birbirine tutturmak için kullanılan ince, uzun, sivri uçlu çelik alet; bazı aletlerdeki ucu sivri parça” (GTS).

ET igne ~ yigne “dikiş aleti” (Clouston, 1972: 110; Tietze 3, 2016: 576).

Eğer kesilecek kol ve bacak ise kemük arasına girecek bacak ve bir yarık başkî ve iki destere ve birkaç çifte ve igneler ve balmumulu iplik ve tiftik ve yakî ve başkîlar ve merhem ve bir veyâ iki yumağ üzere yapılmış bağ ve ılık şü ile dolu kaplar ve süngerler ve sirke ve nişâdır ruhıdır ve bu edevât-ı mezkûre’i fâbla üzerine sırasıyla dizip hastaya göstermemek için üzerini örtmek lâzımdır (RT 11a/4).

1.2.15. İplik (bk. 1.1.28. İplik)

“Pamuk, keten, yün, ipek, naylon vb. dokuma maddelerinin uzun, ince liflerinden her biri; bu liflerin birlikte bükülmüş ve çekilmiş durumu” (GTS).

ET. yıp “kalın bükülmüş sicim” + +lık “isimden isim türeten ek” (Clauson, 1972: 870; Tietze 3, 2016: 625; Eren, 1999: 192).

Boğaza loğma ve kılçık yapışmak eger el şokmağla ve büyük loğma yutmağla ve çok şu içmekle çıkmasa hammāma girüp bir niçe def'a zeyt yağı içdukdən sonra bir büyük pāre şıgır etin yutalar eger gitmese bir dāne kuru incire iplik sarup yutduralar andan tēz çekeler tā çıka ve eger bir pāre süngeri sarup yutdursalar andan üzerine vāfir şu içirseler tēz çekeler fi'l hāl çıkarur (TMT 86b/7).

Eger kesilecek kol ve bacak ise kemük arasına girecek bacak ve bir yarık başkî ve iki destere ve birkaç çifte ve igneler ve balmumılı iplik ve tiftik ve yakî ve başkılar ve merhem ve bir veyā iki yumağ üzere yapılmış bağ ve ılık şu ile dolu kaplar ve süngerler ve sirke ve nişādır ruhıdır ve bu edevāt-ı mezkūre'i t̄abla üzerine sırasıyla dizip hastaya göstermemek için üzerini örtmek lâzımdır (RT 11a/7).

1.2.16. 'İşābe-i Şemsiyye

“Bir sargı çeşidi” (RT).

'İşābe-i şemsiyye 'işābe-i mezbūri yapmak için tokuz zer' t̄ulında bir aştarıñ biri ufağ ve biri iri olarak iki yumağ üzere büküp şiryān-ı şudğıñ yarası üzerine başkî kōdukdan sonra bağıñ iki yumağı arasındaki yerini başkının üzerine koyup öñ tarafa ve birini ard tarafa getürerek yaralı tarafıñ karşı tarafında bir taraftan geleni öbür taraftan geleniñ üzerine başmak için bir elindeki yumağı öbür eline alup ve yine yaralı yere geldikde bir elinden öbür eline alup ve yine yaralı yere geldikde bir elinden öbür eline değışdirüp ve yaranıñ üzerine bir ilmek yapıdıkdan sonra yumağıñ birini depeye ve birini çenesi altından dolaşdırıp tekrār yaranıñ üzerine geldikde yine bir elinden öbür eline yumağları değışdirerek bir ilmek dağı yapup ve ba'dehū yine başıñ etrafına dolaşdırup bir ilmek dağı yaparak bağ tamām olduğda uçlarını igne ile tutdurulur ve bu bağ şakağ şiryānlarında ağan kanları dindirmek için kullanılır (RT 15a/9).

1.2.17. Kāğıd

“Hamur hāline getirilmiş bitki maddelerindeki çok ince liflerin keçeleştirilmesi suretiyle imal edilen, yazı yazmak, kitap basmak, sarmak, kaplamak gibi birçok işte kullanılan ince yaprak, kâğıt” (KL).

Far. kâğēz / kâğēd / kâğiz / kâğid (كاغد) “kağıt” (Tietze 4, 2016: 51-52).

Bir ufağ kâğıda veyā bir yaprak üzere kaymak merhemi sürüp açılan yere konıla ve ba'dehū yaşdığ kōdukdan sonra kollarda ise ve bacaklarda ise sarğı ile şarmalıdır (RT 52a/9).

1.2.18. Kaşık (bk. 1.3.3.2. Kaşık / Kaşuk)

“Sulu veya bazı ufak taneli yiyecekleri ağza götürmeye yarayan saplı sofraya aracı” (GTS).

ET. kaşuk a.a. (Tietze 4, 2016: 164). Eren (1999: 216-217), kelimenin kaşı- “yontmak, kazımak” kökünden geldiği düşüncesindedir. Bu kelime, Bulgarca, Sırpça ve Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Helilec kâbilî çabı iki miðkāl ġārīkūn ve aftimōn birer buçuk miðkāl besfāyic ve hacar-i ermenī birer miðkāl milh hindī buçuk miðkāl habb olunup iki miðkāl isti' māl oluna ve her gün şabāhdan sādec sükkerle müberrid olmuş

arpa cevābī içeler ve üç günde bir kez mā'-i cübne ve zıkr olan devā ile ve süfuf ile sevdā ishāl oluna ve her gün devā-yı cālīnūs bir kaşıkdan dört kaşığa varınca suyıla isti' māl edeler (TMT 140b/11).

Qırmızı yağ cüzām marazına günde yarımşar kaşık içürseler on beş günde def' eder (TEN 139a/17).

1.2.19. Kelbeteyn

"Çivi sökmeye veya diş çekmeye yarayan, hareketli bir eksen çevresinde çapraz iki parçadan oluşmuş, kısıkaç biçimindeki araç, kerpeten" (GTS).

Ar. kalbatayn ((كلبتين)) a.a. < Ar. kalba(t) "köpek dişi" + Ar. +ayn "tesniye" (Tietze 4 2016: 210).

Kelbeteynsüz diş çıkarmak... (MŞ 58b/7).

1.2.20. Kılıç

"Uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah" (GTS).

ET. kılıç a.a. (Clauson, 1972: 618; Tietze 4, 2016: 264-265).

İnce tahtadan ma'mül ve bez ile şarılmış pāle tesmiye kılınan el besāsi koyup bağın bākısıyla çenberler yaparak parmakları ucundan şarılır ve bu şarğıyla kesik avcuñ ve parmakların çıkıklarında kullandığı gibi ve parmak veterleri kılıç ile kesildikde dahı kullanılır (RT 40a/3).

1.2.21. Kīse

"Cepte taşınan, içine para, tütün vb. konulan, kumaştan veya örgüden küçük torba; bazı şeylerin üzerine geçirilen, kumaştan çanta biçiminde kap" (GTS).

Far. kīsa (كيسه) "cepte taşınan küçük torba" (Tietze 4 2016: 322).

Nazlenüñ 'ilacında altı umuruñ ri'āyeti faşd oluna evvel hārrda daqıl madde oluna faşdla ve hılıñ mücib istifrag oluna balgam gibi ve dā'imā tabī'at-ı leyyinle ola ve ikincisi mizāc ta'dīl oluna maddede tebrīd gibi ılıcağ hāmmām ile veyā bārid raṭb gıdālar ile kabağ ve mülūhıya ve isfināc ve ricle gibi her kañğısı olursa tatlu bādem ola ve göbek ve dübür ve eṭraf dühn-i benefsecle yağlana ve bāride kızmış bēz ile ve kepek ile ve dārī üzerine vaz' oluna vaz' olur ki bürüdetüñ ve ruṭbetüñ şiddeti ziyāde olsa kızmış tuza ihtiyāc olunur ve hārr ve laṭif gıdālar vereler 'asel ve helyün gibi misk ve 'anber koquladalar ve kavrulmuş çörek otı kök kettān bezinden kīse edüp içine koqulayalar (TMT 77a/20).

1.2.22. Kuşak

"Bele sarılan uzun ve enli kumaş" (GTS).

ET. kuşaq a.a. < kuşa- "kuşatmak" + -k "fiilden isim türeten ek" (Clauson, 1972: 664; Tietze 4, 2016: 453-454).

Eger kemükden bir pāre qarār etmeyüp ıslāh mümkin olmasa ve fesād eder dēyü havf olunsa çıkarup vedīcde zıkr olan yaqū vaz' oluna ve gıdālardan lezzec gıdāları ile gıdā edeler herise ve paça ve pirinç ve şıgır qarını gibi ve eger şarğınuñ altında geçmek hāşıl olsa çözüp issi şu ile yuyup cerāhate şu dökürmeyeler ve 'aşabiyye ya'nī yağa gül suyu ve sirke sürüp hıffetle bağlayalar ve verem hāşıl olur dēyü havf olunsa kuşak bağlayup ve vedīcde zıkr olan yaqūyı isti' māl edeler (TMT 135a/20).

1.2.23. Mağara

“Üzerine iplik, tel, şerit vb. sarılan, kenarları çıkıntılı, eksenî boyunca delik silindir, bobin” (GTS).

Ar. bakara (بكرة) kelimesi ile ilişkilendirilir. Kelime, Türkçeden Bulgarca ve Sırpçaya da geçmiştir (Tietze 5, 2018: 121; Eren, 1999: 286).

Evvelâ yaqu yapışacak yeri tırâş idüp ve ba‘dehū ciledi kırdırmaq için sirke ile ovduqdan şonra yaquyı biraz ateşe tıtuup tenbîh olan maħalle yapıştıralar ve eger yaqunıñ yeri qol ve bacaklarda ise üzerine yaşdıq kondaqdan şonra baqlanıla ve eger göğüs ve qarın üzerine yapışacak ise iki şerîd tarzında kesilmiş ‘adetâ yaqılar ile yapışdırla ve böyle yapışan pehlevân yaqusı on beş sâ‘ade kadar qoparup bir kese beydâh ider ol vaqt ya‘nî yapışdığı vaqtden on beş sâ‘atden şonra kîse yırtılıp şuyı yerden aqmasun diyü diqqat iderek yaquyı qaldırup ve ba‘dehū kîseniñ üst tarafından başlayup cem‘-i eṭrâfını maqarasıyla kesdikde uşul ile deriyi qaldırup ve rüzgâr dokunmasun ve ħasta çok eziyet çekmesün diyü yeniden çıkan zarı yaşıldup tekrâr yaranıñ üzerine qomalıdır (RT 52a/5).

1.2.24. Mâşūrâ

“Koni veya silindir biçiminde olup üzerine şerit, iplik vb. sarılan, karton, tahta, plastik vb.nden yapılan araç” (GTS).

Far. mâşūrâ (ماسورا) a.a. (Tietze 5, 2018: 157).

Pambuğa yâhūd tiftik üzerine gühercile serpüp ve yaqup kabuklandırmak murâd olan yeriñ ve sa‘âtine göre ince yâhūd qalın koyar gibi büküp ve bir aştar ile şarup ve bir başından tıtuşdırup ve öbür tarafını yaqmaq murâd olan yere koyalar ve bir çiftle ile tıtuup ve şaloman dinilen mâşūrâ ile üfleyerek ağır ağır nihayetine kadar yaqup ba‘dehū balmumu ve qaymak merhemi ile işledirler (54a/12).

1.2.25. Menşefe

“Sünger, bez gibi su silmeğe mahsus nesne” (KTT)

Ar. mişef (منشف) a.a. (Redhouse, 2011: 2003).

Ve ba‘z Rûm ehli başını kerpiç yağı ile yağlarlar veyâhūd pişmiş, andan şonra şovuk şuyı başlarına dökmeğe şabreylemezler. Ve zanniderler ki bu, nezelâta ve göz ağrısına nâfi‘dir. Ve bu zamânda bu, çoqdır ve amma def‘a-i vahîdede, ħuşûşâ kışda, emrâz-ı rediyyeye uğradır. Ve yine meşhûr olan menşefeler ile kendülerin qurutmaq baraş getürür. Zîrâ kiri ile meşâmları sedd ider (KTT 113b/2).

1.2.26. Mîl

“Göze sürme çekmeye yarayan, kemik veya fil dişinden yapılmış ince ve uzun araç” (GTS).

Ar. mîl (ميل) a.a. < EYun. mē‘lē (μηλη) a.a. (Tietze 5, 2018: 225).

Eger turna ödin alalar qurudalar gerekse gülâbıla yaşça édüp mîlile göze çekeler (MŞ 47b/15).

1.2.27. Nişter (bk. 1.1.45. Nişter)

“Cerrahide kesme işlemlerinde kullanılan bıçak” (GTS).

Far. niş-ter (نیشتر) a.a. (Redhouse, 2011: 2117).

Bisturi dinilen alât-ı kaṭ'ının t̄arīki alât-ı mezkûre beş nev' ile t̄utulup nev'-i evvelde zaḥmkeşin kesr t̄arafi aşıağı olmak üzere yazı kalemi gibi t̄utulur ya'nī orta parmak zaḥmkeşin bevzinde olur ve kesilecek yerin derinliğine göre uzun ve kısa t̄utulur nev'-i d̄anīde yine kesr t̄arafi yukarı olmak üzere nişter gibi t̄utulur (RT 55a/15).

1.2.28. Şarğı /Şarġu

"Esnek bir maddeden yapılmış uzun, dar ve ince şerit; Vücudun bir bölümünü yerinde veya baskı altında tutmak amacıyla uygun biçimde sarılmış şerit" (GTS).

Sar- "sarmak" + -ġı/-ġu "fiilden isim türeten ek".

Eger kemükden bir p̄are karar iletmeyüp işlâh mümkün olmasa ve fesâd eder d̄eyü ḥavf olursa çıkarup vedīcde zikr olan yaḡu vaz' oluna ve ġidâlardan lezzet ġidâları ile ġidâ edeler herise ve paça ve pirinç ve şıġır karnı gibi ve eger şarġının altında geçmek ḥâşıl olsa çözüp issi şu ile yuyup cerâhate şu dökürmeyeler ve 'aşabiyye ya'nī yaġa gül şuyı ve sirke sürüp ḥıffetle bağlayalar ve verem ḥâşıl olur d̄eyü ḥavf olursa kûşak bağlayup ve vedīcde zikr olan yaḡuyı isti'mâl edeler (TMT 135a/19).

Yerlerinden oynamış a'zâ-yı rücüm zabt ve rabṭ için isti'mâl olan âlâtlara daḡı bağ dinür meḍelâ kaşık baġı ve daḡa yukarı kaldırmak için kullanılan arşak ve mecâre-i bevil mecâre damga başmak için âlâtlar miḍillü ve ekder def'a bağlamak için yün ve pamuk ve ketân ve kenâvir ipliklerinden ma'mûl olan bezler isti'mâl olunur ve âdiyâ beziġ boyu uzun ve eni t̄ar olmalıdır ve bu bezlere yara bağlanmazdan evvel band ya'nī bağ ve bağlandıktan sonra bandaj ya'nī şarġu tesmiye olunur (RT 2a/7).

'İşâbe'i mezbûri yapmak için yaşdıklar ve bir fevkânün ya'nī üstübi ile doldurup ve besîlerin altına komaġ için yapılan çârşâb fevkânün dinilen besî şarġusı olan çârşâb şınık 'uzvîġ kalınlığına uygun müte'addid şeridler ve kezâlik başkılar ve birkaç kat bükülmüş aḡyer başkılar ve iç t̄arafa geleni dış t̄arafa gelenden daḡı kısa olmak üzere ve bu t̄şaru gelen besînin alt başımı kemer şeklinde oyuk olup ve bir parmak yukarusından bir delik olup ve boyu ḡastanın kalçasından t̄a ayaġını üç parmak geçmek kadar olmalıdır (RT 41b/10).

Bir ufaġ kâġıda veyâ bir yaprak üzerine kaymak merhemi sürüp açılan yere konıla ve ba'dehü yaşdıġ koduġdan sonra kolları ise ve bacaklarda ise şarġı ile şarmalıdır (RT 52a/12).

1.2.29. Şaruġ

Sarġı (MŞ).

Sar- "sarmak" + -(u)ġ "fiilden isim türeten ek".

Şaruġını şaşmayalar iki günde ya üç güne dek meġer ki aġrı arta ve şaruġdan t̄aşra kalan et kızıl olsa ol vakt şaşalar (MŞ 146a/4-5).

1.2.30. Sünger

"Genellikle denizlerde bir yere tutunarak koloni durumunda yaşayan, çok hücreli ilkel hayvan; bu hayvanın temizlik işlerinde kullanılan, suyu fazlaca çeken esnek iskeleti" (GTS).

Yun. sfongári (σφονγγάρι) "denizde yaşayan çok hücreli, ilkel bir canlı" (Tietze 7, 2019: 511-512).

Kelime Türkçeden Cezayir Arapçasına, ayrıca Arnavutça, Sırpça ve Bulgarcaya da geçmiştir (Eren, 1999: 379).

Demişler ki sırtlan veyâ kuduz atun derisinden tulum edüp içinden şu vèrseler bir çanak üstinden veyâ altından béz ile veyâ sünger ile örtüp şu verseler içe ve eger altundan bir ibrîk gibi nesne düzüp boğazına koyup ebrağdan arılmış şu kıoyular içe (TMT 140b/16).

Eger kesilecek kol ve bacak ise kemük arasına girecek bacak ve bir yarık başkı ve iki destere ve birkaç çifte ve igneler ve balmumulu iplik ve tiftik ve yakı ve başkılar ve merhem ve bir veyâ iki yumağ üzere yapılmış bağ ve ılık şu ile dolu kaplar ve süngerler ve sirke ve nişâdır ruhıdır ve bu edevât-ı mezkûre’i tâbla üzerine sırasıyla dizip hastaya göstermemek için üzerini örtmek lâzımdır (RT 11a/7).

1.2.31. Taraq

“Saçların, sakalın, hayvan tüylerinin karışıklığını gidermeye veya kadımların saçlarını tuturmaya yarayan dişli araç” (GTS).

ET. tarğak “taranma aleti” (Clauson, 1972: 539; Tietze 2, 2016: 311-312).

(zibl-i hindî için) Ve anıñ hāvâşşındandır ki eger ol kemikten tarak yapsalar ve ol tarak ile başı darasalar bit düşmegi ve kılıñ dökülmegin men’ider (KTT 147b/12).

1.2.32. Yaşdıq (bk. 1.3.4.3. Yasduq)

“Başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb.yle doldurulmuş küçük minder” (GTS).

ET. yasta- “dayamak” + -q “fiilden isim türeten ek” (Clauson, 1972: 974; Tietze 9, 2019: 246; Eren, 1999: 443).

Evvelâ yaqu yapışacak yeri tırâş idüp ve ba’dehü ciledi kırdırmak için sirke ile ovduqdan sonra yakuyı biraz ateşe tutup tenbîh olan mahalle yapıştıralar ve eger yakunıñ yeri kol ve bacaklarda ise üzerine yaşdıq konduqdan sonra bağlanıla (RT 51b/9).

İşâbe’i mezbûrı yapmak için yaşdıklar ve bir fevkânün ya’nî üstübi ile doldurup ve besîlerin altına komağ için yapılan çârşâb fevkânün dinilen besî şargusı olan çârşâb şınık ‘uzvıñ kalınlığına uygun müte’addid şerîdler ve kezâlik başkılar ve birkaç kat bükülmüş ahyer başkılar ve iç tarafa geleni dış tarafa gelenden dahı kışa olmağ üzere ve bu tışaru gelen besîniñ alt başını kemer şeklinde oyuk olup ve bir parmağ yukarısından bir delik olup ve boyu hastanıñ kalçasından tâ ayağını üç parmağ geçmek kadar olmalıdır (RT 41b/7).

Bir ufağ kâğıda veyâ bir yaprağ üzerine kaymağ merhemi sürüp açılan yere konıla ve ba’dehü yaşdıq konduqdan sonra kolları ise ve bacaklarda ise şargı ile şarmalıdır (RT 52a/11).

1.2.33. Zımād

“Merhemle yaraya sarılan sargı, bez; yakı” (KL) (GM).

Ar. *zımād* / *zımāde* (ضماد) / (ضماده) a.a. (Redhouse, 2011: 1213).

Tāze yaralara ve eski yaralara ve çabarcıklara ve çıbanlara bu devâyı komazdan evvel şarâb ile yıkana ba’dehu bu devâyı kıoyalar ve eger bir tamar veyâhüd şiryân tamarı yâ bir siñir kesilmiş olsa bu devâyı evvel süzüb sonra

üzerine zımād ile zımād oluna ve bu zımāda zımād-ı esketkum dinilür (GM 91b/1).

1.3. Diğer Eşyalar

1.3.1. Musikide Kullanılan Eşyalar

1.3.1.1. Ergānūn

“Org” (GTS).

Far. argānūn (ارغون) a.a. < EYun. órganon (ὄργανον) a.a. (Tietze 2, 2016: 628).

Germ ü ter oldı nevā-yı ergānūn / Rūḥa ḥarket getürür bī-şek ol ün (T 368).

1.3.1.2. Kānūn

“Dikdörtgen biçiminde, bir köşesi kesik, yassı bir sandık üzerine gerilmiş tellerden oluşan, tırnak adı verilen çalgıçlarla çalınan ince saz çalgısı” (GTS).

Ar. kānūn (قانون) a.a. (Tietze 4, 2016: 108).

Germ ü ḥuşk ola gerek kānūn daḥı / Meşyi ḥoş raqşa getürür ey saḥī (T 372).

1.3.1.3. Rūd

“Kemençe” (KL).

Far. rūd (رود) a.a. (Redhouse, 2011: 992).

Germ ü ter-durur yine āvāz-ı ‘ūd / Ol ḥavās ḥarekete getüre rūd (T 370).

1.3.1.4. ‘ūd

“Klasik Türk müziği araçlarından, iri karınlı, kirişli, mızrapla çalınan bir çalgı” (GTS).

Ar. ‘ūd (عود) a.a. (Redhouse, 2011: 1327).

Germ ü ter-durur yine āvāz-ı ‘ūd / Ol ḥavās ḥarekete getüre rūd (T 370).

1.3.1.5. Yay (bk. 1.3.5.4. Yay)

“Keman, viyolonsel vb. çalgılarda sürterek titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan parça” (GTS).

ET. yā “ok atma aracı, yay gibi olan; kavis; kuş fakında hilal şeklindeki değneği kaburga kemiği parçasına bağlayan ip” (Clauson, 1972: 868-869; Tietze 9 2019: 103). Yay kelimesindeki /y/ sesi ikincil olup /ā/ ünlüsünün etkisi ile türemiştir (Gülensoy, 2007b: 1093).

Yay çekmek germ ü ḥuşk oldı i yār / Cümle zışt aḥlāḥı tenden def` ider (T 351).

1.3.2. Eğitim Alanında Kullanılan Eşyalar

1.3.2.1. Defter

“Genellikle hafif bir kapak içerisinde, yazı yazmak için bir araya tutturulmuş kâğıt yaprakları” (GTS).

Ar. daftar (دفتر) a.a. < EYun. diphthéri (διφθέρα) a.a. (Tietze 2, 2016: 335).

Defterinde bir varaḥdur kā’ināt / Nüşhasında bir sebaḥdur zāt-şifāt (T 13).

1.3.2.2. Kalem

“Yazma, çizme vb. işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde araç” (GTS).

Ar. kalam (قلم) “yazma, çizme vb. işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde araç” < EYun. kálamos (κάλαμος) “kamış” (Tietze 4, 2016: 74).

Levh̄ anuñ aḥkāmınıñ dīvānıdır / Hem kalem maḥkūm u sergerdānıdır (T 17).

1.3.2.3. Kitāb

“Ciltli veya ciltsiz olarak bir araya getirilmiş, basılı veya yazılı kâğıt yaprakların bütünü” (GTS).

Ar. kitāb (كتاب) “(yazılı kâğıt koleksiyonu); dinin esasını teşkil eden kitap, and içmekte kullanılan kitap, Kur’an” (Tietze 4, 2016: 324).

Şundum aldum elüme bir hoş kitāb / K’anda yazılmış-ıdı her dürlü bāb (T 57).

1.3.2.4. Risāle

“Genellikle belli bir konuda yazılmış küçük kitap, broşür; mektup” (KL).

Ar. risāle (رسالة) “mektup” (Tietze 6, 2018: 499; Redhouse, 2011: 972).

Bir risāle buldum anda muhtaşar / Pārsice hoş düzilmiş mu’teber (T 58).

1.3.2.5. Varaḥ

“Yazılı kâğıt, varaka” (GTS).

Ar. varaḥ (ورق) a.a. (Redhouse, 2001: 2134).

Defterinde bir varaḥdur kâ’ināt / Nüşhasında bir sebaḥdur zāt-şifāt (T 13).

1.3.3. Ölçme Faaliyetlerinde Kullanılan Eşyalar

1.3.3.1. Ḳadeḥ

“İçki içmeye yarayan ayaklı bardak” (GTS).

Ar. ḳadaḥ (قدح) a.a. (Tietze 4, 2016: 41).

Sıtma dutacak vaḥt bir ḳadeḥ içüreler (MŞ 125b/8).

1.3.3.2. Ḳaşık / Ḳaşuḳ (bk. 1.2.17. Ḳaşık)

“Sulu veya bazı ufak taneli yiyecekleri ağza götürmeye yarayan saplı sofrā aracı” (GTS).

ET. ḳaşuḳ a.a. (Tietze 4, 2016: 164). Eren (1999: 216-217), kelimenin ḳaşı- “yontmak, kazımak” kökünden geldiği düşüncesindedir. Bu kelime, Bulgarca, Sırpça ve Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir.

Arı ‘unnābı ıssı şuda işladalar andan şonra ḳaynadalar ḳuvveti çıḳa elile ovalar bir ince ḳalburdan süzeler şuyınıñ yüz diremine otuz direm şeker ḳatalar ḳıvāma getüreler ḥācet vaḥtında bir ḳaşuḡa iki ḳaşuḳ şü ḳatup içeler ḳanı şāfi eder (MŞ 184b/2-3).

Helīlec kābilī ḳabı iki miḍḳāl ḡarīḳūn ve aftimōn birer bucuḳ miḍḳāl besfāyic ve ḥacer-i ermenī birer miḍḳāl milḥ hindī bucuḳ miḍḳāl ḥabb olunup iki miḍḳāl isti‘māl oluna ve her gün şabāḥdan sādec sükkerle müberrid olmuş arpa cevābī içeler ve üç günde bir kez mā’-i cübnele ve zıkr olan devā ile ve süfuf ile sevdā ishāl oluna ve her gün devā-yı cālīnūs bir ḳaşıḳdan dört ḳaşıḡa varınca suyıla isti‘māl edeler (TMT 140b/11).

Ḳırmızı yağ cüzām marazına günde yarımşar ḳaşık içürseler on beş günde def eder (TEN 139a/17).

1.3.3.3. Piyāle

“Şarap bardağı, içki kadehi” (GTS).

Far. piyāle (پياله) a.a. (Tietze 6, 2018: 402; Redhouse, 2011: 462).

... şuyıla ılıdup andan bir piyāle açla içseler... (MŞ 113a/2).

1.3.3.4. Terāzū

“Bir kolun iki ucuna asılı iki kefedden oluşan tartı, mizan, terazi” (GTS).

Far. terāzū a.a. (ترازو) (Tietze 8, 2019: 162; Eren, 1999: 403-404; Redhouse, 2011: 525).

Serd ü terdür āb-ı hālīş bellü bil / Bir terāzūdan anı vezn eylegil (T 84).

1.3.4. Ev Eşyaları

1.3.4.1. Çırāğ

“Mum, kandil, lamba vb. ışık veren araç, çırağ” (GTS).

Far. çerāğ (چراغ) a.a. (Redhouse, 2011: 715).

Hummā-yı şarāvī ‘alāmeti şuşamak ve baş ağrımak ve uyku gelmemek ve kızgın katı olmak ve ağzı acı olmak ve dil şaru olmak ve gavğa sevmemek ve çırāğdan üşenmek ... (MŞ 122a/3).

1.3.4.2. Döşek (bk. 1.1.11. Döşek)

“Yatak; yünle doldurulmuş kaba şilte” (KL).

ET. töşek “halı, kilim gibi yere sermeye yarayan şeyler” < töşe- “döşemek, sermek” + -k “fillerden somut isimler türeten ek” (Clauson, 1972: 563; Tietze 2, 2016: 484).

Çolı kırık ve çıkık hasta döşekte oturmalı ve bacağı kırık ve çıkık olan ise yaturmalı ve kol şiryānlarının anevrizmasında yine yaturup çolını döşegin kenarına uzatmalı (RT 13a/12-15).

1.3.4.3. Tabak

“Yiyecek koymaya yarar, az derin ve yayvan kap” (GTS).

Ar. tabak (طبق) “tabak, tava, tepsi” (Redhouse, 2011: 1232).

Çaṭāyif: Bir hamīrdür ki pek yoğurlar ve ufağ ekme idüp demir tabaklar üzerine döküp bişürürler (KTT 267b/4).

1.3.4.4. Yasduğ (bk. 1.2.28. Yaşdığ)

“Başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb.yle doldurulmuş küçük minder” (GTS).

ET. yasta- “dayamak” + -ğ “filden isim türeten ek” (Clauson, 1972: 974; Tietze 9, 2019: 246; Eren, 1999: 443).

Yatıcağ yaşduğın alçağ edeler (MŞ 53b/12).

Çoğ yemek yēnöldükde uyumağ ve yasduğı yüksek edüp ziyāde örtünmek nāfi’dür, hazma mu’in olurlar (İT 6b/9).

1.3.5. Oyun Oynamada Kullanılan Eşyalar

1.3.5.1. Çevgān

“Ucu eğri cirit sopası” (KL).

Far. çaugān (چوگان) a.a. (Tietze 2, 2016: 198).

Güy ve çevgân ile oynamak gâyet nâfî'dür. Hâşma galebe êtdükde sevinüp ve yeñildükde gâzab hasebiyle nefis ve bedenüñ riyâzâtı hâşıl olur (İT 24a/10).

1.3.5.2. Güy

"Çevgân oyununda kullanılan top" (KL).

Far. güy (كوى) a.a. (Tietze 3, 2016: 299).

Güy ve çevgân ile oynamak gâyet nâfî'dür. Hâşma galebe êtdükde sevinüp ve yeñildükde gâzab hasebiyle nefis ve bedenüñ riyâzâtı hâşıl olur (İT 24a/10).

1.3.5.3. Oğ

"Yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk" (GTS).

ET. oğ a.a. (Gülensoy, 2007b: 617).

Oğ atmak, pey yaylar çekmek başı ve boynı ve gögsi ve arğayı füzülden pāk êdüp kuvvet vèrür (İT 24b/2).

1.3.5.4. Yay (bk. 1.3.1.5. Yay)

"Ok atmaya yarayan, iki ucu arasına giriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk" (GTS).

ET. yā "ok atma aracı, yay gibi olan; kavis; kuş fakında hilal şeklindeki değneği kaburga kemiği parçasına bağlayan ip" (Clauson, 1972: 868-869; Tietze 9, 2019: 103). Yay kelimesindeki /y/ sesi ikincil olup /ā/ ünlüsünün etkisi ile türemiştir (Gülensoy, 2007b: 1093).

Oğ atmak, pey yaylar çekmek başı ve boynı ve gögsi ve arğayı füzülden pāk êdüp kuvvet vèrür (İT 24b/2).

Sonuç

Tarihî Oğuz Türkçesiyle yazılmış tıp metinlerinde geçen eşya isimlerinin köken, yapı ve işlev bakımından incelendiği bu çalışmada, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Anadolu coğrafyasında yazılmış biri manzum 8 tıp metni incelenmiştir. İncelenen metinlerde tespit edilen eşya isimleri ile ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1) Taranan tıp metinlerinde tespit edilen eşyalar, işlevlerine göre İlaç Yapımında Kullanılan Eşyalar, İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar ve Diğer Eşyalar olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmıştır.

2) İlaç Yapımında Kullanılan Eşyalar başlığı altında 68 eşya ismi incelenmiştir.

3) Bu isimlerden 25'i Türkçe kökenlidir. Kalan isimlerden 26'sı Arapça, 14'ü Farsça, 2'si Yunanca ve 1'i de Moğolcadan dilimize girmiştir. Farsça kökenli bir kelimeye (hāvan eli) Türkçe kelime, Farsça kökenli başka bir kelimeye (tahtacığ) de Türkçe ek getirilmiştir.

4) Arapçadan dilimize giren fırın / firun / fūrun / furūn ismi, Latince kökenli olup Latince Yunancaya, Yunancadan Arapçaya geçmiştir.

5) Fincān ismi Farsçadan Arapçaya geçerek dilimize girmiştir.

6) Latince kökenli ğırbāl ismi Arapçaya geçerek Türkçeye girmiştir. Aynı kelime, ses değişikliği yoluyla kalbur biçiminde de kullanılmıştır. Çalışmamızda incelenen 14. ve 15. yüzyıl metinlerinde (MŞ) (TMT) kalbur, 17. yüzyıl metninde (KTT) ğırbāl biçimi mevcuttur.

7) Türkçeye Arapçadan girmiş olan inbîk isminin kökeni Eski Yunancaya kadar götürülebilmektedir.

8) Latince kökenli mendil ismi Yunancadan Arapçaya geçerek dilimize girmiştir.

9) Tâcin ismi de Yunancadan Arapçaya, Arapçadan Türkçeye geçmiştir.

10) İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar başlığı altında 33 isim incelenmiştir. Bunlardan 13'ü Türkçe kökenlidir. Diğer kelimelerden 9'u Farsça, 6'sı Arapça, 3'ü Fransızca, 1'i Yunanca ve 1'i de İngilizceden Türkçeye girmiştir.

11) Dilimize Fransızcadan girmiş olan bisturi İtalyanca, Arapçadan girmiş olan mîl ismi ise Eski Yunanca kökenlidir.

12) Diğer Eşyalar bölümünde yer alan isimler, işlevlerine ve kullanım alanlarına göre kendi içinde beş alt bölüme ayrılmıştır: Musikide Kullanılan Eşyalar (5), Eğitim Alanında Kullanılan Eşyalar (5), Ölçme Faaliyetlerinde Kullanılan Eşyalar (4), Ev Eşyaları (4) ve Oyun Oynamada Kullanılan Eşyalar (4).

13) Beş alt başlık altında değerlendirilen 22 isimden 6'sı Türkçe kökenlidir. 8'i Farsça, 8'i Arapçadan dilimize girmiştir.

14) Türkçeye Farsçadan girmiş olan erġanūn ile Arapçadan girmiş olan defter ve kalem kelimelerinin kökeni, Eski Yunancaya kadar götürülmektedir.

15) Çalışmamıza örneklem oluşturan 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar farklı yüzyıllarda kaleme alınmış tıp metinlerindeki eşya isimlerinden Türkçe kökenli olanların dışındakiler, ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kökenlidir. Yunanca kökenli isimler, az olmakla birlikte hemen her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Fransızca, İngilizce gibi Batı kökenli kelimeler ise özellikle 19. yüzyıldan itibaren görülmektedir.

16) Taranan metinlerden tespit edilen eşyalar içerisinde ıġna/ıġne, iplik, nîşter isimleri işlevleri açısından hem İlaç Yapımında Kullanılan Eşyalar hem de İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar başlıkları altında; kaşık ve yadık/yasduk isimleri hem İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar hem de Diğer Eşyalar başlıkları altında; döşek ismi de hem İlaç Yapımında Kullanılan Eşyalar hem de Diğer Eşyalar başlıkları altında ele alınmıştır. Ayrıca yay ismi de Musikide Kullanılan Eşyalar ve Oyun Oynamada Kullanılan Eşyalar olmak üzere iki farklı başlık altında incelenmiştir.

Aşağıda eşya isimlerinin kökenleri ve Türkçeye girdikleri dili gösteren tablolar, her grup için ayrı olarak düzenlenmiştir:

İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar	
Anābîk (< Ar.)	Kefġir (< Far.)
Bardaġ (T.)	Kubbe (< Ar.)
Bıçak (T.)	Ėutı (T.)
Būde/Pūte (< Far.)	Kūp (T.)
Buġurdān (< Far.)	Mā'ilū'r-Raġabe (< Ar. + Ar.)
Cerre/Cerrā (< Ar.)	Maşraba (< Ar.)
Çanaġ (T.)	Mel'aġa (< Ar.)
Çömlök/Çölmek (T.)	Mendil (Ar. < Yun. < Lat.)
Delücek (T.)	Mengene (Yun.)
Desti/Destü (< Far.)	Miġrāz/Miġrāş (< Ar.)
Döşek (T.)	Nişter (< Far.)

Dürpi (T.)	Ocağ (T.)
Egri (T.)	Sac (T.)
Elek (T.)	Sacayak/Sac Ayağı (T.)
Fırın/Fırın/Furun / Furūn (< Ar. < Yun. < Lat.)	Serpüş (< Far.)
Fincān (< Ar. < Far.)	Şindu (T.)
Fuḥḥār (< Ar.)	Şırça (T.)
Ġırbāl/Ġalbur (< Ar. < Lat.)	Şırçalı (T.)
Ḥandaklı İnbīk (< Ar. + T. + Ar.)	Şinī (< Far.)
Hāvan/Hāvān (< Far.)	Şuvr/Şūr (< Ar.)
Hāvan Eli (< Far. + T.)	Süzek (T.)
Ḥazef (< Ar.)	Süzgī (T.)
Ḥokka (Ar.)	Şiše (< Far.)
İğna (T.)	Tābe/Ṭava/Ṭāva (< Far.)
İbrīk (< Ar.)	Ṭācin (< Ar.)
İnā (< Ar.)	Taḥta (< Far.)
İnbīk/İnbīḥ (< Ar. < EYun.)	Taḥtacık (< Far. + T.)
İplik (T.)	Ṭancara / Tencere / Ṭancire (< Ar.)
İsfenc (< Ar.)	Tennūr (< Ar.)
Ķab/Ķap (T.)	Tepsi (< Moğ.)
Ķārūre (< Ar.)	Ṭulkuḡ / Ṭulum / Tulum (T.)
Kāse (< Far.)	Ṭurna (T.)
Ķavanos (< Yun.)	Zarf (< Ar.)
Ķazğan (T.)	Zücāc (< Ar.)

İlaç Alımı ve Uygulanmasında Kullanılan Eşyalar	
Āben (< Far.)	ĶaşıĶ (T.)
Bağ (T.)	Kelbeteyn (< Ar.)
Band (< Fr.)	Ķılıç (T.)
Bandaj (< Fr.)	Kīse (< Far.)
Bez/Bēz (T.)	ĶuşaĶ (T.)
Bilegi (T.)	MaĶara (< Ar.)
Bisturi (< Fr. < İt.)	Māşūrā (< Far.)
Ciled (< İng.)	Menşefe (< Ar.)
Ķārşāb (< Far.)	Mīl (< Ar. < EYun.)
Ķuvalduz (< Far.)	Nīşter (< Far.)
Destere (< Far.)	ŞarĶı/ŞarĶu (T.)
Dörpi/Dörpü (T.)	ŞaruĶ (T.)
Dülbend (< Far.)	Sünger (< Yun.)
İgne (T.)	ṬaraĶ (T.)
İplik (T.)	YaşdıĶ (T.)
İşābe- Şemsiyye (< Ar. + Ar.)	Zīmād (< Ar.)
KāĶıd (< Far.)	

Diğer Eşyalar				
Musikide Kullanılan Eşyalar	Eğitim Alanında Kullanılan Eşyalar	Ölçme Faaliyetlerinde Kullanılan Eşyalar	Ev Eşyaları	Oyun Oynamada Kullanılan Eşyalar
Ergānūn (< Far. < EYun.)	Defter (< Ar. < EYun.)	Ķadeḡ (< Far.)	ĶırāĶ (< Far.)	ĶevĶān (< Far.)

Ķānūn (< Ar.)	Ķalem (< Ar. < EYun.)	ĶaşıĶ (T.)	Döşek (T.)	Gūy (< Far.)
Rūd (< Far.)	Ķitāb (< Ar.)	Piyāle (< Far.)	ĶabaĶ (< Ar.)	OĶ (T.)
'Ūd (< Ar.)	Risāle (< Ar.)	Terāzū (< Far.)	YasduĶ (T.)	Yay (T.)
Yay (T.)	VaraĶ (< Ar.)			

Kaynakça

- Aksan, D. (1998). *Türkçenin Gücü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2006). *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arslan, M. (2019). *Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Davud Fi İlmi't-Tıbb (Metin-Tematik DizinSözlük)*, Ankara: TDK Yay..
- Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bilgin, N. (2011). *Eşya ve İnsan*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At The Clarendon Press.
- Dinar, T. (2013). *Müderriş Hasan Efendi'nin Ķāyetü'l-Müntehā Fī Tedbīrū'l-Merzā (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) İnceleme-Metin-Dizinler*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Ercilasun, A. B.- Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvānu Lugāti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: TDK Yay..
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay..
- Erdem Uçar, Filiz Meltem (2021). *Ahlat-ı Erbaa Teorisi Çerçevesinde Özbek Kültüründe Şifalı Bitkiler: 1001 Tıbbiy Hikmet Örneği*. Meryem Arslan (ed.) *Geçmişten Günümüze Türk Tıbbı (Tarih, Metinler, Uygulamalar, Terim ve Terimlerin Türkçeleştirilmesi)*, Ankara: Sonçağ Yay.: 56-87.
- Ertürk, H. İ. (2012). *İlm-i Tıbb / Muhammed bin Hasan et-Tabīb (Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak.
- Gülensoy, T. (2007a). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*, Ankara: TDK Yay..
- Gülensoy, T. (2007b). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II*, Ankara: Ankara: TDK Yay..
- Gürlek, M. (2015). Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Cerrahî Alet Adları Üzerine, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1): 39-49.
- Kahya, E. (1987a). Fransa'da İhtisas Yapmış Olan Türk Hekimlerinden Bazıları, *Cumhuriyet'in 60. Yıl Armağanı*, Ankara: 244-262.
- Kahya, E. (1987b). On Sekiz ve On Dokuzuncu Yüzyıllarda Genel Çizgileriyle Osmanlılarda Bilim, *Erdem*, 3(8): 491-578.
- Kahya, E. (2004). Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemindeki Bilimsel Çalışmaların Kısa Bir Değerlendirmesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4): 73-80.
- Karasoy, Y. (2009). *Tutmacı Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme*, Konya: Palet Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan isim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara: TDK Yay.: 12-84.

- Korkmaz, Z. (2013). Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi. Ankara: TDK Yay..
- Miodownik, M. (2019). *Eşyanın Tabiatı Üstüne Dünya Kurduğumuz Malzemelerin Olağanüstü Öyküleri*, Selen Ak (çev.). İstanbul: Domingo Yay..
- Nalbant, M. V. (2008). *Divânü Lugâti't-Türk Grameri-I İsim*, İstanbul: Bilgeoğuz Yay..
- Öner, M. (2018). Türkçe Söz Varlığında Eşya Adları Üzerine Notlar, *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiriler Kitabı Varşova Polonya, 25-28 2018*: 841-848.
- Önler, Z. (1981). *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa İnceleme-Metin-Dizinler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Önler, Z. (1998). XIV-XV. Yüzyıl Tıp metinlerinin Dili ve Sözvarlığı. *Kebikeç 6*: 157-168.
- Özen, B. (2019). *Yazarı Bilinmeyen Bir Tıp Metni: Risâle-i Tıbb-Kırık, Çıkık ve Bağlar (İnceleme-Metin-Dizin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Redhouse, S. J. W. (2011). *Turkish and English Lexion New Edition*, İstanbul: Çağrı Yay..
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 1 A-B*, Semih Tezcan (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 2 C-E*, Semih Tezcan (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 3 F-J*, Semih Tezcan(ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 4 K-L*, Semih Tezcan (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 5 M-N*, Demir, N-Yılmaz, E. (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 6 O-R*, Demir, N-Yılmaz, E. (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2019). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 7 M-N*, Demir, N-Yılmaz, E. (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2019). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 8 T-V*, Demir, N-Yılmaz, E. (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2019). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 9 Y-Z*, Demir, N-Yılmaz, E. (ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tokat, F. (2012). *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb'i (İnceleme-Metin-Dizin)* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Tuna, Osman Nedim (1972). Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I, *Türkiyat Mecmuası XVII*: 209-250.
- Yıldız, E. (2016). *Ahi Çelebi Tercemetü'l-Mûcez Fi't-Tıbb Giriş-İnceleme (Ses ve Şekil Bilgisi)-Metin (70b-141a Varakları Arası)-Dizin*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bolu.
<https://sozluk.gov.tr/> (erişim 18.07.2022)
<http://lugatim.com/> (erişim 18.07.2022)
<https://www.cnrtl.fr/> (erişim 27.07.2022)
<https://www.merriam-webster.com/> (erişim 27.07.2022).

Kısaltmalar**Eser Kısaltmaları**

CNRTL Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales
<https://www.cnrtl.fr/> (erişim 27.07.2022)

GM Dinar, T. (2013). Müderris Hasan Efendi'nin Gâyetü'l-Müntehâ Fi-Tedbîrî'l-Merzâ (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) İnceleme-Metin-Dizinler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GTS Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (erişim 18.07.2022)

İT Ertürk, H. İ. (2012). İlm-i Tıbb / Muhammed bin Hasan et-Tabîb (Dil İncelemesi-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KL Kubbealtı Lugatı <http://lugatim.com/> (erişim 18.07.2022)

KTT Arslan, M. (2019). Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Davud Fi İlmi't-Tıbb (Metin-Tematik Dizin-Sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MŞ Öner, Z. (1981). Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa İnceleme-Metin-Dizinler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

RT Özen, B. (2019). Yazarı Bilinmeyen Bir Tıp Metni: Risâle-i Tıbb-Kırık, Çıkık ve Bağlar (İnceleme-Metin-Dizin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

T Karasoy, Y. (2009). Tutmacı Eski Oğuz Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Kitabı Tabiatnâme. Konya: Palet Yayınları.

TEN Tokat, F. (2012). Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Tuhfetü'l-Erfîbi'n-Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb'i (İnceleme-Metin-Dizin). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TMT Yıldız, E. (2016). Ahi Çelebi Tercemetü'l-Mücez Fi't-Tıbb Giriş-İnceleme (Ses ve Şekil Bilgisi)-Metin (70b-141a Varakları Arası)-Dizin. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

WebsDict Merriam-Webster An Encyclopædia Britannica Company
<https://www.merriam-webster.com/> (erişim 27.07.2022).

Diğer Kısaltmalar

a.a.	Aynı anlam
Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
ET.	Eski Türkçe
EYun.	Eski Yunanca
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
İt.	İtalyanca
Lat.	Latince
Moğ.	Moğolca
T.	Türkçe
Yun.	Yunanca